

CUMHURİYET ÖNCESİNDE YAZILMIŞ DERS KİTAPLARINDA DİL VE EDEBİYAT ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER VE UYGULAMALAR

Yard. Doç. Dr. Hayriye TOPÇUOĞLU*

Özet

Cumhuriyet öncesinde belâgat ve edebî bilgilere dayalı dersler, ağırlıkla Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Darülfünun ve öğretmen okullarının programlarında yer almıştır. İlgili konular, idadî, sultâniler ve rüşdiyelerde, edebiyat dersleri içinde işlenmiştir. Söz konusu dersler dolayısıyla hazırlanmış kitaplarda, edebiyatın öğretimine yönelik görüşler sınırlı da olsa mevcuttur.

Başta, Türk dili ile Arap dili arasında karşılaştırmaya dayalı tartışmalar çerçevesinde, Türk dilinin belâgatinin öğretilmesi gerektiği kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Zamanla, bu problem aşılmış, Türk dili ve edebiyatının öğretilmesinden beklenen hedefler tartışılır olmuştur. Öğrencinin hem edebî dilin “beliğ” kullanımını, hem de edebiyatın temel niteliklerini kavramasını sağlayacak bir eğitim anlayışı öne çıkmaya başlamıştır.

Tamamı öğretmen olarak görev yapmış yazarların öğretmenlikten gelen tecrübeleri, üslûplarına da büyük ölçüde yansımıştır. Bu anlayış farklılığı, öğretim diline de yansımıştır. Daha mesafeli ve resmî olan anlatım dili, zaman içinde, öğrenciyi de bilginin içine çeken ve bilgiyi ona öğrettiğini fark ettiren bir anlatıma dönüşmüştür.

Anahtar Sözcükler

Edebiyat öğretimi, Edebiyat Teorisi, Belâgat

Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan edebiyat tarihleri ile edebiyatın temel problemleri üzerine düşünmenin yolunu açan teorik kitapların bizdeki ilk örneklerinin ortak bir özelliği vardır. Bu kitaplar, çoğunlukla, okullarda okutulan ders notlarına ve tecrübelerine dayanır. Dilbilgisi, kıraat, kitabet, inşa gibi alanlara yönelik birçok kitabı da aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Tanzimat sonrasında, artık tamamiyle geleneğin malzemesine dayanmak istemeyen zihniyet değişti-

* Mersin Üni. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü htohuoğlu@mersin.edu.tr

minin edebiyat eğitiminde ihtiyaç duyduğu malzeme, yeni yazılan ders kitaplarıyla sağlanmıştır.

Tanzimat'la birlikte, her alanda ve her anlamda yeniye doğru zorlanan kapılardan edebiyat eğitimi de payına düşen hamlelerle geçer. Biz, bu çalışmayla, edebiyat ve eğitim dünyasındaki zihniyet değişiminin, edebiyat eğitimine ne ölçüde yansındığını, edebiyat teorisine dayanan ders kitaplarından hareketle, edebiyatın eğitimi üzerine düşünülüp düşünülmediğini ortaya koymak istedik. Ayrıca, yazarların öğretici kimliğiyle bilgiyi aktarırken öğrenciyle kurdukları bağı anlatımlarından hareketle tespit etmeye çalıştık. Çıkan sonuç, günümüz ders kitaplarında olmayan ve bizce pedagojik değeri daha baskın olan bir iletişim kurma çabasını yansıtır. Söz konusu ders kitaplarıyla ilgili tanıtıcı bilgiler ile ne kadar yeniyi temsil ettikleri veya geleneğe bağlı kaldıkları yönündeki değerlendirmeler daha önce Prof. Dr. Kâzım Yetiş'in çalışmalarıyla ortaya koyulduğu için burada ele alınmamıştır.¹ Yalnız, başlıbaşına bir değer olarak "edebiyat" ve dilin "belîğ" kullanımına dayalı esaslar çerçevesinde "belâgat"i konu edinen ders kitapları, yazıldıkları okullar dikkate alınarak gruplandırılmış, genel bir döküm verilmiştir.

Cumhuriyet'ten önce, sarf, nahiv, inşa, kitabet ve kıraat dersleri her düzeydeki okul programlarında yer almıştır. (Ergin 1940: 355-596; Ergin 1977: 883 -1578; Yücel 1994:139-182) Belâgat ve edebiyat teorisine ilgili dersler ise, ağırlıklı yüksek dereceli okullarda, Mekteb-i Hukuk'ta "Belâgat-i Türkiye", Mekteb-i Mülkiye'de "Edebiyat-ı Osmaniye" ve Darülfünun'un Edebiyat şubesinde "Nazariyat-ı Edebiye" (Ergin 1977:1104, 1224) isimleri altında okutulmuştur. Rüşdiye, idadî ve sultanîlerde edebiyat dersleri içinde teorik konulara da yer verildiği, yine yazılan kitaplardan anlaşılmaktadır. Kitapların yazılış tarihlerinin kümelendiği zaman dilimleri, eğitimde yeni düzenlemelerin yapıldığı, okul sayılarının ve türlerinin çoğaldığı dönemlerle uygunluk gösterir. Yığılma, Tanzimat'ın son dönemleri ile II.Meşrutiyet yıllarında karşımıza çıkar. İlk ders kitapları, "kitabet" ve "inşa" gibi daha özel bir alana yönelik yazılmış olmalarına rağmen, Tanzimat sonrasına ait belâgatle ilgili kaynak eserlerin de ilk sıralarında anılan iki eserdir:

Mehmed Nüzhet, Mugni'l- Küttâb (1286/1869)

Süleyman Paşa, Mebâni'l-İnşâ (2 cild, 1288-1289/1871-1872)

¹ Kâzım Yetiş, "Belâgat (Türk Edebiyatı)", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1992, s.384-387; "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987, Ankara, 1992, s.405; Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler, AKM Yay., Ankara, 1996, 686 s.; Dr.İsmail Parlatır, Recaizâde Mahmud Ekrem, Ankara Üni. DTCF Yay., Ankara 1983, s.253-261

İlki Darülmualimîn'de ikincisi Mekteb-i Harbiye'de okutulmuş; Mebâni'l-İnşâ, belâgate gelenekten gelen bakışın yanısıra, Batının kaynaklarına da açık yeni bir bakışa önyak olduğu için önemli görülmüştür. (Yetiş 1984:306-316)

1859'da iki yıllık bir ortaöğretim kurumu olarak açılan Mekteb-i Mülkiye'nin ders programında "Edebiyat-ı Osmaniye"nin yer alması hayli geç olur. 1879'da müdür Abdurrahman Şeref'in teklifini biraz tereddütle ve "tarz-ı cedîd" üzere olacağı söylenince daha kolaylıkla kabul eden Recâzâde Mahmud Ekrem'le birlikte, öğrenciler yeni bir ders ve yeni bir tarzla tanışmış olurlar. (Abdurrahman Şeref 1329:312) Bundan en çok Türk edebiyatı faydalanır. Çünkü, 3.sınıf ders programında bulunan ders için yazılmış iki kitap, edebiyatta yeniyi açık oluş ile geleneğe bağlı kalış arasındaki derin uçurumu ders kitabı sınırlarının çok dışına taşımış ve edebî safların belirginleşmesine yol açmıştır.

Recâzâde Mahmud Ekrem, Talîm-i Edebiyat (1296/1879)

El-Hac İbrahim, Edebiyat-ı Osmaniye (h.1305/1887)

Talîm-i Edebiyat'ın taşbasması 1296/1879'da hurufat baskısı 1299/1882'de yapılmıştır: "*Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne nâmına 1296 sene-i hicriyesinde te'lîf olunarak mükerreren taş basmasıyla tab' olunmuşdu. Bu kerre bazı tashîhât dahi icrâ olunarak Maarif Nezâret-i Celîlesinin ruhsât-ı resmîyesi üzerine hurûf ile def'a-i ulâ olmak üzere tab' olunmuşdur.*" (Recâzâde Mahmud Ekrem, 1299:1)

Türk edebiyatı tarihindeki yeri, edebiyata bakış açısındaki köklü değişiklik ve sonrasında yazılan benzeri kitaplar üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Eserin isminden hareketle, yazarın "Belâgat-ı Osmaniye" ismi yerine, "talîm" ve "edebiyat"ı öne çıkarması, derse ve edebiyata bakışındaki yeniliğin ifadesi olarak değerlendirilir. Ekrem'in halefi El-Hac İbrahim Efendi'dir. Kurucusu olduğu Dârüttalîm'de Arap dili ve edebiyatı dersleri veren İbrahim Efendi, sadece bir hoca değişimini değil, Mebâni'l-İnşâ ve Talîm-i Edebiyat'ın ardından yeniden Arap diline dayanan belâgate yönelmesiyle, tamamiyle, bir zihniyet farklılığını temsil eder. Kitabı, "*Binüçyüzbeş sene-i hicriyesinde te'lîf ve Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne talebesine tadrîs olunmuş*"tur. (El-Hac İbrahim 1305:1)

Özellikle aynı okul veya aynı okul düzeyi için hazırlanmış ders kitaplarındaki halef-selef ilişkisi çok açıktır. Sonra yazılan kitabın, önündeki örneği dikkate alması, takdir edişi veya keskin muhalefeti, söz konusu kitapları kendi içinde birbirleriyle ilişkili kılmıştır.

1878'de öğretime başlanan Mekteb-i Hukuk'un tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın önemli bir yeri vardır. Osman Ergin, Maarif Tarihi'nde, onun yerini uzun uzadıya anlattıktan sonra tek cümlede toparlar: "*Bu*

mekteb Osmanlı hükûmetinin medenî kanunu olan Mecelle'yi tertip eden Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nazırlığı zamanında ve 1296 (1878) tarihinde açılmış ve ilk dersi de Cevdet Paşa takrir etmiştir." (Ergin 1977:1093) Mekteb-i Hukuk'ta ders veren diğer isimler, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci, El-Hac İbrahim, Abdurrahman Fehmi, Abdürrahman Süreyya ve hariciye memuru Münir'dir. İsmi geçenlerden çoğu ders notlarını kitaplaştırmış; Muallim Naci de Mecmua-i Muallim'de yayınlamıştır. (Ergin 1977:1105)

Diğer ders kitaplarını Ahmed Cevdet Paşa'nın ismi etrafında toplamak mümkündür:

Ahmed Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmânîye (1298/1881)

A[bdurrahman] Fehmi, Tedrîsât-ı Edebiye (1302)

Mîrdûhîzâde Abdurrahman Süreyya, Mizanü'l-Belâga (1303 / 1885)

Mîrdûhîzâde Abdurrahman Süreyya, Sefîne-i Belâgat (1305 / 1887-1888)

El-Hac İbrahim Efendi, Şerh-i Belâgat (1301/1884)

Belâgat-i Osmaniye, "*Mekteb-i Hukuk talebesine takrîr olunan derslerin hülâsasıdır.*" (Ahmed Cevdet 1303:1) Abdurrahman Süreyya, yukarıda ismi geçen iki kitabında da Belâgat-i Osmaniye'yi eleştirmiştir. Yazar, Mizanü'l-Belâga'yı, okuttuğu belâgat dersi dolayısıyla kaleme almıştır. Bu kitaba, dersler sırasında ekledikleriyle de Sefîne-i Belâgat (1305)'i yazmıştır. (Yetiş 1992 d:174) İbrahim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'i ise tersine, Belâgat-i Osmaniye'ye dayanır ve onu destekler. (El-Hac İbrahim 1301:5) Tedrîsât-ı Edebiye de "*Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne birinci senesinde ta'lim olunan Edebiyât-ı Osmânîye derslerinden müteşekkildir.*" (A.Fehmi 1302:1)

Bunlar dışında, Mekteb-i Hukuk için hazırlanmış bir başka çalışma, Münif Paşa'nın İlm-i Belâgat-la Rhétorique ismiyle bir deftere kayıtlı, yayınlanmamış ders notlarıdır.² Zaman içinde, Mekteb-i Hukuk programında, "Türkçeye ve Türk Edebiyatına dair" dersler üzerinde değişiklikler yapılmış; 1893'te programın ıslahı gündeme geldiğinde, lağvına karar verilen dersler arasında Edebiyat, Fransızca ve Belâgat de sayılmış ve sonuçta 1908'e kadar uygulanan programda edebiyatla ilgili derslere artık yer verilmemiştir. (Ergin 1977: s.1111)

² "Belediye kütüphanesi Muallim Cevdet kitapları arasında 219 numarada kayıtlı bir defterde 'hikmet-i hukuk' ve ilm-i servetin yanı sıra İlm-i Belâgat-la Rhétorique diye bir bölüm daha bulunmaktadır. (...) Bez cilt içerisinde olan defter 20*14 ebadında olup ve her sahifede 17 satırı vardır. Belâgat kısmı ancak 67 sahife tutmaktadır." (Yetiş 1996:28)

Buraya kadar bahsi geçen kitaplar aracılığıyla açılan tartışmaların hiçbiri bir belâgat dersinin nasıl okutulması gerektiği etrafında başlamamıştır. Buna karşılık, tamamı, belâgatin ne olduğu ve hangi değerlere, hatta hangi dile öncelik verilerek işlenmesi gerektiği etrafında şekillendiği için, bir bakıma ders muhtevastındaki zihniyet farklılığını da gösterir niteliktedir.

İlk kez 1863'te açıldığı halde, değişik nedenlerle birkaç kez kapanmış ve yeniden öğretime başlamış olan Darülfünûn için hazırlanmış kitapların çoğu, uzun yıllar burada dersler veren Ali Ekrem Bolayır'a aittir. Öğrencilerinin tuttuğu ders notları taşbasması olarak çoğaltılmıştır (Parlatır 1987:7-8; Yetiş 1992 a:397):

Lisan-ı Edebiyat (1330/1914)

Darülfünûnda Edebiyat Dersleri (1914-1915 öğretim yılı)

Nazariyât-ı Edebiye Dersleri (1915-1918)

Bu ders notlarından ilki, “*Ali Ekrem beyefendinin takrîr buyurdukları notlardan*”; ikincisi, “*1330-1331 senesinde takrîr edilen derslerden*” müteşekkildir. Nazariyât-ı Edebiye Dersleri, aynı isimli dersin farklı öğretim dönemlerindeki müfredatına uygun olarak, üç ayrı alt başlıkta düzenlenmiştir: Nazariyât-ı Edebiye Dersleri (“*1331-1332 Sene-i tedrîsiyesinde Dârülfünûn'da takrîr olunan derslerden müteşekkildir*”); Nazariyât-ı Edebiye Dersleri - Nesir Kısmı (“*1332-1333 Sene-i tedrîsiyesinde Dârülfünûn'da takrîr olunan derslerden müteşekkildir*”); Nazariyât-ı Edebiye Dersleri -Mesâlik-i Edebiye (“*1333-1334 Sene-i tedrîsiyesinde Dârülfünûn'da takrîr olunan derslerden müteşekkildir*”)

Dârülfünûn'da ders verenler arasında, Mehmed Akif ile Ferit Kam da vardır:

Mehmed Akif, Kavâid-i Edebiye (ders notları) (1329/1913)

Ferit Kam, Asâr-ı Edebiyye Tetkikatı Dersleri

Akif'in ders notlarının küçük bir bölümü kitaba dönüşmüştür:

“*Mehmed Akif'in Kavâid-i Edebiyye (Dârülhilafe, 1329, 16 s.)si, müellifin Dârülfünun'da verdiği edebiyat derslerinden bir parçadır. Darülfünun Dersleri genel başlığında diğer derslerle beraber basılan bu küçük risâlede Plan, İcâd-Mevzû, Muhayyileyi İşletmek, Ahenk başlıkları vardır ve sonuncu bahis yarımıdır. Ayrıca yazar bunları Sırât-ı Müstakim (Sebîlü'r-Reşâd) (c.VII, nr.181, c.VIII, nr.203, 204, c.IX, nr.209, 210)de de neşretmiştir.*” (Yetiş 1992 a:405)

Biz, bu bilgiye dayanarak, 1912'de “Edebiyat Bahisleri”³ başlığı altında dergide yayınlanan bilgilerden faydalandık.

³ Mehmed Akif, “Edebiyat Bahisleri”, Sırât-ı Müstakîm, Nr.181, 9 Şubat 1327, s.391-392; Sebîlü'r-Reşâd, Nr.203, 12 Temmuz 1328, s.397-398; Sebîlü'r-Reşâd , Nr. 204,

Ferit Kam, Darülfünûn'da, ismi daha önce Edebiyat-ı Türkiye olan, 1915 yılında Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı olarak değiştirilen dersi, "1915-1916 öğretim yılında okutmaya" başlamıştır. El yazısıyla ve taşbasmaları olarak yayınlanmış kitapta baskı tarihi bulunmamaktadır. (Çeltik 1998:21)

İdadî ve sultanîler için yazılmış kitapların çoğu örnek alma veya etkilenme düzeyinde Ekrem'e dayanır, dolayısıyla yeni anlayışı öğrenciye taşır. Açılış amacı özde değişmediği halde, uygulamada farklı öğrenci gruplarına kaydırılması dolayısıyla, ilk anda zihinleri karıştıran tek okul grubu idadîlerdir. Özde değişiklik olmamıştır çünkü, idadîlerden beklenen hedef, hazırlık sınıfı niteliğini taşımalarıdır. Başlangıçta, Harb Okulu ve Askerî Tıbbiye için öğrencileri hazırlayan bu okulların başlangıç yılı 1845'tir ve rüşdiyeler düzeyindedir. Ortaöğretim düzeyinde okullar haline dönüşmesi 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sağlanmıştır. (Akyüz 1993:144-145) Farklı statülere sahip orta öğretim kurumları arasında yer alan Dârüşşafaka ile Mekteb-i Sultanî için yazılan kitapları da dahil ettiğimiz bu gruptaki ilk eserler:

Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyân (1297/1880)

Ruşçuklu M.Hayri, Belâgat (1308/1890-1891)

Manastırlı Mehmed Rifat, Mecâmiü'l-Edeb (1308/1891)

İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman, Belâgat-i Osmânîye (1309/1891)

Zübdetü'l-Beyân'ın iç kapağında, yazarının *Müderrişinden ve Dârüşşafaka muallimîninden* olduğu, kitabın da "*Dârüşşafakatü'l-İslâmiye'de tedrîs olunmak üzere*" Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye tarafından seçildiği ve kabul edildiği kayıtlıdır. (Mihâlicî Mustafa 1297:1)

Göremediğimiz Belâgat'in yazarı Rusçuklu M.Hayri, İzmir Mekteb-i İdadî Lisân-ı Osmânî öğretmenidir. (Yetiş 1992 a:385) Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Manastırlı Mehmed Rifat'ın hazırladığı, on kitaplık Mecâmiü'l-Edeb, "tedrîsât-ı idâdiye kütüphânesi" serisi içinde yayınlanmıştır.⁴Belâgat-i Osmânîye ise, Mekteb-i Asr'ın idadî kısmı için hazırlanmıştır. (İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman 1309:1)

19 Temmuz 1328, s.416-417; Sebîlü'r-Reşâd, Nr.209, 23 Ağustos 1328, s.6-8; Sebîlü'r-Reşâd, Nr.210, 30 Ağustos 1328, s.23-24

⁴ Manastırlı Mehmed Rifat, Mecâmiü'l-Edeb: Birinci Kitap-Usûl-i Fesâhat, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; İkinci Kitap-İlm-i Me'ânî, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Üçüncü Kitap- İlm-i Beyân, Kasbar Mat., Dersaadet, 1315; Dördüncü Kitap- İlm-i Bedî', Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Beşinci Kitap- İlm-i Arûz, Kasbar Mat., Dersaadet, 1315; Altıncı Kitap- Fenn-i Kafîye, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Yedinci Kitap- Aksâm-ı Şiir, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Sekizinci Kitap- Ahvâl-i Tahrîr, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Dokuzuncu Kitap- Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet, Kasbar Mat.,

II. Abdülhamid döneminde, 1891-1899 arasında Maarif Nazırı Zühtü Paşa'dır. Zühtü Paşa, idâdilerdeki eğitimin ve dolayısıyla okutulacak ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi yönünde çalışmalar başlatmıştır. Böylece edebiyat dersinin de belli bir programı ve program doğrultusunda hazırlanmış ders kitabı olacaktır. Bu konuda Menemenlizade Mehmed Tahir görevlendirilir. Yeni ders programına göre yazılmış ilk kitap olan ve uzun süre tek kitap olarak okutulan (Birinci 2000:69-70) Osmanlı Edebiyatı: "*Ma'ârif Nezâret-i celîlesinde müteşekkil program komisyonunca mekâtib-i idadîye ile mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'nin sunûf-ı idâdiyesinde tadrîs olunmak üzere kabûl edilmiştir.*" (Menemenlizâde mehmed Tahir, 1314:1)

Anılan kitapla birlikte diğerleri:

Menemenlizade Mehmed Tahir, Osmanlı Edebiyatı (1314/1897)

Süleyman Fehmi, Edebiyat (1325/1909)

Midhat Cemal [Kuntay], Edebiyat Dersleri (1326/1910)

[Ahmed] Reşid [Rey], Nazariyât-ı Edebiye 1-2 (1912/1328)

Şahabeddin Süleyman, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat (1329)

Muhyiddin, Yeni Edebiyat (1330)

Köprülüzâde Mehmed Fuad, Şahabeddin Süleyman, .Malûmât-ı Edebiye (1330/1912)

"*Mekteb-i Sultanî edebiyat muallimi*" Süleyman Fehmi, birkaç yıllık "*tadrîs*" tecrübesinin sonucunda Edebiyat'ı yazdığını söyler. (Süleyman Fehmi 1328:3) Midhat Cemal, kendi derslerinde Edebiyat'tan faydalanmış; notlarını geliştirerek Edebiyat Dersleri'ni hazırlamıştır. (Midhat Cemal, 1326:2) Şahabeddin Süleyman'ın "*mekâtib-i idadîyeye mahsûs*" Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ı ile Süleyman Fehmi'nin Edebiyat'ı arasında da "birçok bahiste" benzerlik tespit edilmiştir. (Polat 1987:105) Ahmed Reşid, Mekteb-i Sultanî'de "*iki seneden beri ifâ ettiğim vazîfe-i tadrîsin mahsûlüdür.*" dediği Nazariyât-ı Edebiye'yi Recâizâde Mahmud Ekrem'e ithaf etmiştir. (Reşid 1328:3) Yeni Edebiyat, idadî, sultanî ve Dârümuallimîn öğrencileri için yazılmıştır. Çift imzalı tek kitap, Malûmât-ı Edebiye'dir. Fevziye Abdullah Tansel, Malûmât-ı Edebiye'nin çift yazarlı görünmesine karşılık, aslında Şahabeddin Süleyman tarafından yazıldığını, hocası Fuat Köprülü'nün kendisine "*Kitabın üzerinde benim de imzam var ama yazan Şahap'tır. I.cildi o yazacaktı, II.cildi ben. İlk*

Dersaadet, 1317; Onuncu kitap- Usûl-i Tenkîd, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308 (Tarih farklılıkları , Ankara Millî Kütüphâne'de tek cilde toplanmış olarak faydalandığımız kaynaktan verildiği şekliyledir.)

cilde imza atmamı istedi ve kitap öylece ikimizin adıyla çıktı” dediğini, Nazım Hikmet Polat’a aktarmıştır. (Polat 1987:118-119)

Rüşdiye düzeyinde kitaplar, sayıca diğerlerine oranla azdır:

Selim Sabit, Mi’yârü’l-Kelâm (1287/1870)

İbrahim Rıfat, Suâlli Cevaplı Talîm-i Edebiyat (1894/1312)

Mehmed Arif, Zübdetü’l-Kavaid (1312/1895)

Türk eğitim tarihiyle ilgili hemen bütün kaynaklarda ismi ayrı bir başlıkla öne çıkarılan ve ilkokuma aşaması için getirdiği yeni yöntemlerle tanınan Selim Sabit Efendi’nin “*mekâtib-i Rüşdiye’de okutulmak üzere intihâb edilmiş*” (Selim Sabit 1302:1) eseri, hem ilkler arasında yer alır, hem de rüşdiye düzeyinde bu gruptaki ilk kitaptır. İbrahim Rıfat’ın kitabının künyesinde görevi, “Hadikatü’l-Maarif mektebi muallimi” olarak geçer. (İbrahim Rıfat 1312:1) Tanzimat’ın son döneminde açılan özel okullardan Hadikatü’l-Maarif, “ibtidâî, rüşdiye” düzeyinde bir okuldur. (Ergin 1977:940) Mehmed Arif, Koca Mustafa Paşa rüşdiye-i Askeriyesi Farisi muallimidir; Zübdetü’l-Kavaid de “*Mekâtib-i rüşdiye-i askeriye şâkirdâna tadrîs olunmak üzere tertîb edilmiştir.*” (Mehmed Arif 1312:1)

Bu kitaplara, Ahmed Hamdi’nin hangi okul için yazıldığı kapak bilgilerinde yer almayan Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî’sini (1876/1293); Ali Nazîma’nın herhangi bir okul için yazılmamış olmakla beraber belâgatten sınava girecekler için bir tür yardımcı ders kitabı niteliğinde düşünülen ve Mecâmîü’l-Edeb gibi “tadrîsât-ı idadî kütüphanesi” serisinden çıkan Muhtıra-ı Belâgat (1308/1890)’i ile Kâzım Yetiş’in, Belediye Kütüphanesi’nde Muallim Cevdet Kitapları arasında (nr.0/284), “*edebî sanatlara dâir taş baskı bir kitap*” kaydıyla tespit ettiği ve ders kitabı olduğunu düşündüğü, ismi ve yazarı belirsiz bir kitabı da eklemek gerekir. (Yetiş 1992 a:388) Söz konusu kitabın Halid Ziya’ya ait olduğu tesbit edilmiştir.

Genel bir dökümünü verdiğimiz eserlerden M.Hayrı’nın Belâgat’ini, Münif Paşa’nın ders notlarını ve Halid Ziya’nın kitabını görmediğimiz için çalışmamızda kullanamadık. Dönemin yazarları arasında yer alan İbrahim Aşkî’nin Mekteb-i Harbiye Edebiyat Dersi Hülâsaları (1340/1924) ile Ali Canib’in Edebiyat (1340/1924) isimli ders kitapları, yayın yılı 1923 yılından sonra olduğu için değerlendirilmemiştir.

Bahsi geçen ders kitaplarında dil ve edebiyat öğretimi üzerine düşünme yok denecek kadar azdır. Henüz, o dönemde, bilgi aktarımının dışında, dil ve edebiyat öğretiminin bir problem olarak zihinlerde yer bulmadığı açıktır. Ahmed Hamdi, Mehmed Arif, Mehmed Abdurrahman, Mihâlicî Mustafa Efendi ve Ferid Kam’in hazırladığı kitaplarda bu konuya hiç değinilmemiştir. Mehmed Akif’in ders notlarında da doğrudan

“edebiyat bahisleri”ne geçilmiştir. Öğretime, yazarların ifadesiyle “tedrîs” ve “talîm”e yönelik tespitler, hemen tamamıyla kitapların “mukaddime”lerinde ortaya koyulmuş; yalnızca Recâizâde Mahmud Ekrem, Talîm-i Edebiyat’ın “hatime”sinde konumuz çerçevesinde de görüş aktarmıştır.

Mehmed Rıfat ve İbrahim Rıfat, edebiyat derslerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgilenmeseler de sınırlarını çizerler. Mehmed Rıfat, “mukaddime”sine “edeb”in tanımıyla başlar ve “edeb dersi”ne geçer: “*Edeb dersi: İnsanların eltaf-ı kelâm ile ifâde-i merâm etmelerine hâdim olan âlâtтан ibârettir ki her lisânın mukteziyâtına göre tedvîn ve tensik edilib*” le başlayan, lugat, sarf, iştikak, nahiv, meanî, beyan, aruz, kafiye, hat, inşa, karz-ı şiir ve nihayet tarihi açıklayan birer cümleyle devam eden uzun tanım, bunların toplamının ulûm-ı edebiyeyi oluşturduğu bilgisiyle sona erdirilmiştir. (Manastırlı Mehmed Rıfat 1308:4) İbrahim Rıfat ise, “*fensiz ilim olamayacağı*”ndan hareketle, edebiyatın da bir fenni olduğunu, beyan, meani ve bedî olarak üç ana kısımda değerlendirildiğini söyler ve bu fenni öğrenmenin faydalarına işaret eder: “*İnsan velev cüz’î olsun sa’yin âsârını görmek arzû ediyor, bâhusus edebiyat gibi rûhun safâsı, aklın gazâsı olan bir fenni öğrenmek ve ona dâir âsâr neşretmek fâideden hâli değildir.*” (İbrahim Rıfat, 1312:3)

Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzâde Mehmed Fuad, kavâid kitapları etrafında yaptığı tespitle edebiyat dersini de bir bakıma tanımlamış olur: “*Belîğ ve latîf sözleri telif için tutulan usul ve kavâidden bâhis kitaplara gelince, bu da mekteplerdeki ‘edebiyat’ derslerinden başka bir şey değildir.*” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.3)

Tanımlar, edebiyatı, kuralları belirli bir bilgi alanı, bir “fen” olarak biraz daraltılmış bir bakış açısıyla önümüze koymaktadır. Edebiyat dersi de aynı çerçevede sınırlanmış görünmektedir. Bu fenni lâyıkıyla öğrenenler, belki İbrahim Rıfat’ın söylediği üzere ruha safâ veren yanını da farkedecektir. Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzâde Mehmed Fuad, edebiyatı ve edebiyat derslerini alıntıdaki darlıkta görmezler. Onların değerlendirmesi, bu darlığa işaret etmeye yöneliktir. Bahsi geçtiğinde, onların kavâid kitaplarından ne şekilde faydalanılabileceği konusunda görüşlerini aktaracağız.

Menemenlizâde Mehmed Tahir’e göre: “*Bir fenni tahsil için herşeyden evvel tarifini bilmek yani mahiyetini öğrenmek lâzımdır.*” (Menemenlizâde Mehmed Tahir 1314:5)

Malûmât-ı Edebiye yazarları dışındaki bahsi geçen üç yazar, tahsili yapılacak alanın mahiyeti üzerinde durmuş; ancak, tahsilinin nasıl olması gerektiği konusunda düşüncelerini açıklamamışlardır.

Ali Ekrem'in Nazariyât-ı Edebiye dersinin girişinde, "edebiyat"ın tanımlanması üzerine öğrencilere yaptığı açıklama, onun edebiyat derslerine bakışını da gösterir niteliktedir. "Edebiyat" kavramını kuru bir tanımla bırakmayacak, öğretim süresince bütün yönleriyle öğrencisine kavratacak bir yol izleyecektir: "*Tedrisât-ı edebiyeye başlar başlamaz edebiyatın mükemmel bir tarifini yazmak lâzım geliyor. Fakat biz bu tarifî derslerimizin nihayetine bırakmayı tercih ettik; hatta ihtimal ki edebiyat tarifini üçüncü senede göstereceğiz.*" (Ali Ekrem, 1331-1332:2)

O zamana kadar, edebiyatı ilgilendiren bazı konular ve hikmet-i bedâyi dersleriyle donanacak öğrenci, gerçekten edebiyatın ne olduğuna da "nüfûz edebilecek"tir. Akla gelebilecek soruyu önce kendi sorar ve cevabını verir:

"Tarifî malûm olmayan bir mevzû üzerine ders verilmek kabil midir?. Denilirse bu itiraza şöylece mukâbele ederiz. Edebiyatın tarifî sizce meçhûl değildir; tedrisât-ı tâliyede bunu gördünüz. Öğrendiğiniz tarifî iyi olmamakla beraber size edebiyat hakkında bir fikir vermiştir. İşte şimdilik bu hâsıl ettiğiniz fikir ile takdîr olunacak mesâil-i edebiyeyi anlayabilirsiniz. Mükemmel bir tarif-i edebiyatı ise derslerimizin sonunda daha etraflı olarak anlamak mümkün olacaktır." (Ali Ekrem, 1331-1332:2)

Öğrenci, neyi, niçin, hangi hedefi gerçekleştirmek üzere öğreneceğini bildiğinde ve bu hedef kendisi için anlamlı olduğunda, bilgiyi almaya daha hazır olur ve kolay öğrenir. Görüşlerin çoğu, Osmanlı Türkçesi'nin iyi öğrenilmesi gerektiğini ortaya koyar. Yazarlar, "lisân-ı Osmânî"nin doğru öğrenilmesi ve edebî dilin bütün incelikleriyle bilinerek eserlerin lâyıkıyla anlaşılması konusunda hemfikirdir. Ahmed Cevdet Paşa ile onun görüşlerine muhalif Abdurrahman Süreyya, bir ortak noktada buluşarak belâgatın; Selim Sabit ise, dili kurallarıyla öğrenmenin neden gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ahmed Cevdet, anlatılmak istenenin "fasîh" ve "belîğ" olarak dile aktarılabilmesi için "ilm-i belâgat"ı bilmenin gerekli olduğuna inanır: "*Bunları tederrüs ve taallüm edenler lisan-ı Osmânî üzre asl-ı manayı doğruca söyleyip yazmaya muktedir olurlar; ama fasîhâne ve belîğâne ifâde-i merâm edebilmek için ilm-i belâgati bilmek lâzım gelir.*" (Ahmed Cevdet 1303:4)

Abdurrahman Süreyya, "*fenn-i belâgat-ı Türkiye*"yi öğrenmek suretiyle dilin kurallarının bozulmadan uygulanabileceğini ve korunabileceğini düşünür. Yazar, dil ile anlama, kavrama arasındaki bağı dikkat çeker: "*Hülâsa insanı insan eden kuvve-i tefhîm ve tefehhümdür. Vâsıtâ-i tefhîm ne kadar mükemmel, ne kadar muntazam olursa insâniyet dahi o nisbette dâric-i medâric-i kemâlât olur.*" (Abdurrahman Süreyya 1303:3)

İbrahim Efendi, belâgatın gücüne işaret etmek için, ona yalnız hâkimlerin değil mahkûmların da muhtaç olduğunu söyler. Onun ifade-siyle de “*fenn-i celil-i belâgat*” ın öğretilmesi sonucunda, öğrenci, sözü “*makbûl ve muteber*” kullanmayı başaracağı gibi, bu başarı, aynı zamanda, onun toplumda “*muhterem ve muvakkar*” bir insan olmasına hizmet edecektir. (El-Hac İbrahim 1301:3)

İbrahim Efendi, bir çok yazar gibi dilin öğretimi konusunda hassastır, ancak hangi dil konusunda tercihi farklıdır. Ana dilin, “*lisân-ı mâderzâd*”ın, çocukluktan başlayarak bilindiğini, buna karşılık, bilim ve edebiyat dilinin ana dilden daha geniş bir çerçevesi olduğu için ayrıca eğitime ihtiyaç duyulduğunu düşünür. Arapça’nın öğrenilmesi ona göre mecbûrdür:

“Lakin lisân-ı ilm ü edebimiz Arabîyle tevsî’ etmiş olduğundan biz bunda kavâid-i Arabiye taallümüne ve kelâmı muktezâ-yı hâle tevfiqde dahi belâgat-i Arabiye usûlünü iltizâma mecbûruz. Zira isti’ mâl ettiğimiz müfredât-ı elfâz-ı Arabiyeyi biz Araplar gibi tasrîf etmekte olduğumuzdan meselâ ‘lafz’ kelimesini elfâz, melfûz, telaffuz, mütelaffiz gibi şekillere sokup bunların her birinden başka başka ma’na kasteddiğimizden lisân-ı Arabî’nin kavâid-i tasrifîyesini bilmek bizim için vecîbedendir.” (El-Hac İbrahim 1301:4)

Bu noktada, İbrahim Efendi ile Abdurrahman Süreyya aynı bakış açısına sahiptir. Onlardan, belâgate yaklaşımıyla da ayrılan Recâzâde Mahmud Ekrem ise, Arapça eğitimini Osmanlıca için şart koşan anlayışa karşı çıkar: “*Osmanlılar için Arabî ve Farisi tahsili elzemdir. Fakat bunlar Osmanlıca’yı tahsile medâr olur diye değil müstakil bir lisan olmak üzere ciddî bir yolda ve bir usul-i muttaride ve mustahsene tahtında tedrîs ve talîm olunmalıdır.*” (Recâzâde Mahmud Ekrem 1299:387)

Selim Sabit, İbrahim Efendi’nin aksine, anadilin gündelik hayat-taki kullanımını gerçek bir öğrenme saymaz ve yeterli görmez. Dolayısıyla Ekrem ve o, farklı açılardan İbrahim Efendi’nin görüşlerini paylaşmamıştır. Dilin kurallarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve o kurallara uyulması konusunda görüşlerini aktaran Selim Sabit, ana dili bütün yönleriyle öğrenmenin önemine işaret eder. Türk dilinin “*kavâid*”i yazılmadığı için “*öğrenilmesi ve öğretilmesi*”nin zor olduğunu, dolayısıyla tam olarak bilinmediğini ifade eder. Yazdığı kitab bu yolda bir adım olacaktır: “*(...)ahlâf-ı vatana nâçizâne bir hizmet etmek niyet-i hâlisesiyle lisân-ı mezbûrun usûl-i Türkiye ve mehâsinât-ı lafziyesini müstemil bir kıt’a-i risale tahrîr ve tanzim edip ismine (Mi’yârü’l- kelâm) tesmiye ve tevsîm eyledim (...)*” (Selim Sabit 1302:4)

Dil ve edebiyatla ilgili derslerden, dilin doğru öğrenilmesi ve yerinde kullanılması dışında beklentisi olanlar da vardır. Abdurrahman

Fehmi ile Süleyman Fehmi, dersler aracılığıyla, gençlerde edebî zevkin uyanmasını sağlamaktan yanadırlar. Abdurrahman Fehmi, diğer yazarlar gibi kitabı yazmaya cesaretini tevâzu ifadesiyle anlatırken, edebiyat eğitiminde edebiyata mahsus olan zevki önemli bulduğunu gösterir. Aşağıdaki ifade, mukaddimenin önündeki kısa açıklamada da kelime değişiklikleriyle kullanılmıştır: *“Bendeniz gibi râcil-i ilm ü dânişin, husûsiyle talîm-i edebiyatta vücûdu en ziyâde muktezî olan zevk-i mahsûs-i edebî ki tatbîk-i kavâid ve arz-ı misâle o mevhibe-i müte’âl ile muktedir olunur, ondan mahrûm olanların {edebiyat}dan bahseylemesi büyük bir hodnaşinâslık sayılır.”* (A.Fehmi 1302:11)

Süleyman Fehmi, kitabıyla gençlerin “tarîk-i edeb”de daha sağlıkla yol almasını sağlamayı hedeflemiştir: *“Bir dereceye kadar mümârese-i kalemiyeye mâlik gençler için telif ettiğim şu eser, en büyük erbâb-ı intikâd tarafından vaz’ u tesîs edilen nazariyât-ı san’atı tatbikatıyla beraber irâe ve telkîn ettiği için şebâb-ı mütefekkirin dimâğını techîz ederek tarîk-i edebde selâmetle yürümesini temin edecektir”* (Süleyman Fehmi 1328:3)

Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzade Mehmed Fuad imzalı Malûmât-ı Edebiye’de hem edebî zevki açığa çıkarmada hem de dili doğru kullanmada, edebiyat derslerinin oynayabileceği rolü, ayrıntılı bir değerlendirme içinde bulabiliyoruz. Kitapta, bu konu Theodore Ribaut ve Hippoly Taine’in görüşlerine de atıfta bulunularak değerlendirilmiştir:

“Büyük bir sanatkâr, büyük bir edîb olmak için, muallim Teodor Ribo’nun iddiası vechile, hiçbirşey ilhâmın, isti’dâd-ı fitrînin yerini tutamaz; hatta meşhûr Fransız feylesofu ‘İpolit Ten’ bile: ‘İnsan dünyaya gelirken kendisiyle beraber bir takım nevâkis ve mezâyânın tohumlarını da getirir.’ Demişti. Bu mütalaalar, kavâid-i edebiye tadrîsi aleyhdârlarına karşı iyi ve kuvvetli birer silâh-ı müdâfaadır.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.3)

Birçok ünlü ismin, kendisinde mevcut kabiliyeti zamanından çok sonra öğrendiği örneklenmiştir. Theophile Gautier, şair olmadan önce kendinde ressamlığa yatkın bir kabiliyet olduğunu düşünmüş; J.J.Rousseau’nun yazarlığı kırk yaşına geldiğinde ortaya çıkmış; Sinan Paşa, kırk senelik bir tecrübenin sonunda *“nasıl bir kabiliyet-i tahrîriyeye mâlik olduğunu”* görmüştür. Dersler, özellikle, bu yönde fark ettirici rol oynayabilir:

“Müsâid bir zemin inkişâf bulduğu takdirde belki şâyân-ı hayret semereler verebilecek bir tohm-ı isti’dâd, bu şartın ma’dûmiyeti hâlinde çürür gider. O halde kavâid-i edebiye okutmak, gayri ma’lûm kabiliyetlerin inkişâfına hizmet edebilmesi itibariyle de şâyân-ı ehemmiyettir.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.14)

Büyük sanatkârların üslûplarının öğrenciye örnek olarak sunulması faydalı görülüyor. Burada tek problem, üslûbun şahsiliğine uygun olarak, her üslûbun her karakterle uyuşamayacağı gerçeğinde yatmaktadır:

“Talebeye büyük sanatkârların üslublarını talim ve irâe etmek, pek müfiddir. Bazıları, her büyük muharririn şahsî bir üsluba mâlikiyetini ve onları ayrı ayrı öğretmek gayri mümkün ve bîfâide olacağını iddia ediyorlar; ve meselâ tab’an şikeste, nahîf bir üsluba meyyâl olan birisine Nef’inin üslûb-ı mutantanasını nümüne olarak göstermek gayri ma’kûldur, diyorlar.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.14)

İtiraz, yazarlarca ilk bakışta doğru görülüyor. Ancak, öğretmen, öğrencisine bir üslûbu empoze etmek yerine söz konusu başarılı üslûpların ortak noktalarını ve değişmez ölçülerini kavratılabirirse, öğrencinin de kendi üslûbunu daha sağlıklı geliştirebileceğine inanılıyor:

“Her sanatkârın ayrı bir üslûbu olduğu için talebeye onlardan birini model olarak vermek gayet bîmanadır. Fakat şu ciheti nazar-ı itibare almalı ki kavâid-i edebiye muallimleri talebeye bir üslûb-ı mahsûs ile yazı yazmak değil, mâlik oldukları üslûbu hüsn-i isti’mâl etmek usûlünü öğrenirler. Her muharririn üslûbu şahsî olmağla beraber bütün üslûblarda müşterek bir sanat vardır; işte talebeye bu sanatın ânât ve dekâyıkı, esasları, netâyici öğretilmelidir.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.14)

Yazarlar, Türk dilinin üslûpta geçmişten son döneme dek yansıyan birikimini karakteristik özellikleriyle tespit etmeyi ve öğrenciye vermeyi doğru buluyorlar:

“Talebeye öğretilmesi icâb eden falanın veya filanın üslûbu değil, Türkçe’ye hâs olan, Şeyhîden Fikret’e kadar bütün Türk sanatkârlarında tesâdüf edilen müşterek ve umûmî anane-i üslûbdur. Lisânın mebnâ-yı tabîi, mantıkîsi, tarz-ı teşekkülû ancak bu sûretle tefhîm ve teşrih edilebilir.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.14)

Ahmed Reşid, yazdığı kitapla, genç zihinlerde *“bir fikr-i müsmir peyda edebilmek”* ister. Çünkü, edebî bilgi ve dil öğrenimi yeterli olacaktır:

“Onları taallüm etmekle âsâr-ı edebiye ibdâına muktedir olmak lâzım gelmez. Müdevvenât-ı edebiyeden beklenen fâide, ibdâ-ı âsâr-ı kudret mecbûlesini hâiz olanlar için –en büyük dâhilerin bile zaman-ı

ilâdda azâde kalamadıkları- devr-i taharri ve taklidi kısaltarak mesai-i ibtidâiyeyi teshîl etmek; bundan ziyade kudret-i mübdiâneyi hâiz olsun olmasın- bütün genç zihinleri âsâr-ı edebiyenin takdîr ve temyîzine kadar, zevk-i selîm-i edebiyeye mâlik olmak için sarf edilmesi lazım gelen sa'y-i müsmire hazırlamaktır.” (Reşid 1328:7)

Zaman içinde, edebiyat eğitiminde hedefin, dili ve edebî kuralları doğru öğrenmek ve uygulamak şartından, bu şart da önemini korumak kaydıyla potansiyel edebî birikimi açığa çıkararak geliştirme hedefine doğru genişlediği görülüyor. Midhat Cemal, köktenci bir tavırla, aslında edebiyatın öğretilmeyeceği, ancak edebî bilgilerin öğretilebileceği kanaatini taşır: *“Bendenizin fikrimce edebiyat kabil-i tadrîs değildir, kabil-i tadrîs olan kavâid-i edebiyedir. Şu kadar ki kavâid-şinâs-ı edeb olmak itibariyle kimse şâir olamamıştır. Ya 'ni şâir veya muharrir olabilmek için kavâid-i edebiyeyi bilmek kâfi değildir.”* (Midhat Cemal 1326:2)

Victor Hugo, Lamartine, Shakespeare, Le Cont de Lisle, Ömer Hayyam, Sâdî, Hâfız gibi dünya edebiyatının önde gelen isimlerini ve Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Mehmed Akif, Süleyman Nazif, Fâik Ali gibi dönemin sayılı edebiyatçılarını sıralayan yazar, onların başarısını fitraten şair doğmuş olmalarına bağlar: *“Bunlar fitrat dediğimiz o muazzam mektebin birer şâkirdidirler.”* (Midhat Cemal 1326:2)

Derslerden beklenenler dışında, derslerde yapılan uygulamalarla ilgili tespitleri, önce Süleyman Fehmi'de, sonra daha genişçe Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzade Mehmed Fuad'da buluyoruz. Öğretime yönelik hassasiyet, mevcut edebiyat derslerinin niteliğini ve düzeyini tartışma aşamasına varmamıştır. Süleyman Fehmi, Edebiyat'ın “mukaddime”sinde, düzenlenmiş bir programla yeni öğretim dönemine başlanacak olmasından hoşnut olduğunu gösterir. Yeni uygulamanın önemini vurgularken, önceki uygulamalar için kullandığı “ihmâl ve meskenet” ifadesi dikkati çeker ve açık bir eleştiriyi yansıtır:

“Ümîd ederim ki vazîfe-i mukaddese-i tadrîs ile mükellef olanlar, vâkıfâne tanzîm edilmiş bir program ile küşâd edilecek sene-i âtiye-i tadrîsiyede mu'tâd-ı istibdâd olan ihmâl ve meskeneti bir tarafa bırakıp, bir himmet-i fütûr-ı nâpezîr ile, ümîd-i âtîmiz olan evlâd-ı vatanı devr-i menhûsda düştükleri dereke-i müesssefeden müstaid oldukları pâye.-i kemâle îsâl etmeye, hakikaten hâdim-i vatan olacak münevver dimağlar vücûda getirmeye çalışacaklardır.” (Süleyman Fehmi 1328:4)

Malûmât-ı Edebiye'de ise, “edebiyat muallimleri”nin ve “lugat mütehassısları”nın edebiyatı “ilmî” ve “bedî” açıdan tanımlamadıkları için, gerçekten edebî olanla edebiyat dışı olan eserler arasındaki farkın tam anlamıyla bilinmediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla, derslerde de birçok edebiyat dışı çalışma sanat eseri olarak değerlendirilmiştir. Bu neden-

le, kitapta, edebî olanla olmayan arasındaki fark üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.8)

Eğitimde ne verildiği kadar, verilen bilgiyi alan öğrencinin düzeyinin ne olduğu da önemlidir ve dikkate alınmalıdır. Ahmed Cevdet Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdurrahman Süreyya, Menemenlizade Mehmed Tahir, Süleyman Fehmi, Midhat Cemal verilecek eğitim ile bundan yararlanacak öğrencinin düzeyi arasında olması gereken uygunluğa dikkat çeker.

Ekrem Talîm-i Edebiyat'ın "hâtîme"sinde, belâgat bilgilerini alışıla geldiği üzere Arap belâgatine dayamayışını Osmanlı Türkçesi'ndeki uygulamalar ile Arapça'daki uygulamaların farklılığına bağlarken, muhâtabı dikkate aldığını da ortaya koymuştur:

" (...) bir Osmanlı çocuğunun anlayacağı gibi, sade ve muttarid bir yolda anlatmak imkânını mütefekkir olan ve cinâs gibi kalb gibi hiç fâidesiz bir takım sanâyi-i lâfziyeyi, mücerred Arabın bediinde bulunduğu ve kudemâ-yı üdebâdan birçoklarının dahi bir tehâlük-i tam ile kabul ve icrâ ettikleri için, bugün de bilâ-kayd u şart aynıyle ve tamamıyla kabul ve nakl edivermek, edebiyatımızın hâl-i hâzırına göre, câiz olsa bile semere-bahş olur şeylerden bulunmadığını teemmül eden velhasıl –Arapça demek olmadığını teslimde çaresizlik der-kâr olan- Osmanlıca'nın kavâid-i edebiyesi dahi kendi tabiatına, mîzâcına, hâline göre tayin ve tedvîn edilmek iktizâ edeceği itikadından kendisini ele alamayan bir adam için bu yola gitmekten başka çare yok idi." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:383)

Abdurrahman Süreyya da yabancılara dili öğretme aşamasında, gerekirse çocuklara seslenen bir düzeyde dili kullanmada sakınca görme-yeceğini ifade etmiştir: *"Lisân-ı Osmânî'nin ecânibe ta'mîmi dahi maksad-ı âcizânemin cümle-i mütemmâtından olduğu cihetle dört beş yaşındaki çocukların takdîr edebilecekleri nekât ü dekâyık-ı ifâdeden dahi çekinmedim."* (Abdurrahman Süreyya 1303:4)

Menemenlizade Mehmed Tahir, kitabını yazarken, öğrencilerin kolay öğrenmelerini sağlamak istemiştir: *"Mekâtib-i idadiyede tedrîs edilmek üzere telif olunan şu eser-i âcizânede talebeye en kolay yolda maksadı ifhâm edecek bir tarîk aramağa lüzûm görülerek o sâika ile bu tarif ihtiyâr edildi."* (Menemenlizâde Mehmed Tahir 1314:10)

Süleyman Fehmi, öğrencinin düzeyini dikkate almayı, verilecek edebî bilgilerin tam kavranması açısından gerekli görür. *" (...) Fakat tedrîsât-ı lisâniye islâh ve ikmâl edilerek talebenin seviye-i idrâki yükselme-*

dikçe bu gâyeye vusûl, şimdilik ihtimâline tamâmiyle kâbil-i husûl olamaz.” (Süleyman Fehmi 1328:3)

Yazar, pedagojik yönden önemli bir tespitte bulunur. Her açıdan bilgiyi almaya hazır hâle gelmemiş dimağlara sanatın kurallarını kavratmaya kalkmak, başarı getirmeyeceği gibi, öğrencileri manevî bakımdan da zorlayacaktır.

“Hakâik-i mücribedendir ki dimağları henüz feyz ü kuvvet bulmamış, bir suhûlet-i tahrîr iktisâb etmemiş çocuklara kavâid-i san’atı tefhîm ve ta’lîme kalkışmak biçârelerin zaten mahdûd ve batî olan faaliyet-i fikriyelerini bir kat daha tahdîd ve tazyîk ederek meflûciyet-i ma’nevîyelerine sebep olmaktan başka bir netice tevîd etmez.” (Süleyman Fehmi 1328:3)

Süleyman Fehmi, “kavâid-i edebiye”nin gerçekten öğrenilebilmesi için gerekli asgarî düzeyi de ortaya koymuştur: *“Kavâid-i edeb, rehber-i muallim ile tarîk-i tahrîrde oldukça yürümeğe alışmış gençlere tedris ve telkin edilmelidir ki müsmir olabilsin, çünkü erbâb-ı şebâb o zaman ruh-ı sanata nüfûz ederek nazariyatını muvaffakiyetle tatbîk etmeğe imkân bulabilirler.”* (Süleyman Fehmi 1328:3)

II. Abdülhamid dönemine de bir gönderme yaparak, mevcut düzey düşüklüğünü “istibdat”ın varlığına bağlayıvermiştir: *“Şimdiki talebenin, istibdâdın bir netice-i menhûsu olmak üzere, pek dîn olan dereke-i idrâki nazar-ı itibâra alınırca bir şey yazmamak lâzım gelir.”* (Süleyman Fehmi 1328:4)

Süleyman Fehmi’nin Edebiyat’ı “tettebbu mahsûlü”dür ve düşük bir düzeye değil belli bir fikrî olgunluğa ulaşmış düzeye seslenme hedeflenmiştir: *“Birkaç senelik tedris ve tettebbu mahsûlü olan şu eser, mübtediler için değil, kuvve-i fikriyesi oldukça vüs’at ve inbisât bulmuş, san’at-ı tahrîre amelen oldukça peydâ-yı utlâ’ etmiş gençler içindir.”* (Süleyman Fehmi 1328:3)

Süleyman Fehmi kitabının düzeyiyle ilgili olarak kitaptan yararlanacak öğretmenlerin dikkatini bir noktaya çekmek ister: *“Bir de kitabın birinci kısmı şimdiki talebenin istidâ’at-ı idrâki fevkinde görüldüğü takdirde muallimîn-i kirâm bu kısımdan muhtasaran bahsetmekle iktifâ edebilirler.”* (Süleyman Fehmi 1328:5)

Midhat Cemal, öğrencinin düzeyinde konuşmaya, öncelikle onlara kendisinin aynı yaşlarda edebiyat derslerine nasıl baktığını anlatarak başlar. Böylece, öğrencisini dikkate alacağını gösterir:

“Sizin yaşınızda iken ben de şu mektebin aynı sıralarında bulunuyordum. Burada verilen edebiyat dersleri için daha o zaman iki nok-

san-ı azîm-i hisetmiştim, bu iki noksanı size anlatayım. Hocamız kavâid-i edebiyeyi gösterdiği zaman meselâ (ahenk) bahsine Nef'i'nin bir kasidesini misâl gösterirdi. Nef'i'nin şu kasidesinin şu beytinde olduğu gibi derdi. Mekteb-i İdadi'nin edebiyat sınıfına gelmiş bir genç eğer edebiyâta husûsî sûrette merak etmiş değilse ne Nef'i'yi tanır ne de kasidenin ne demek olduğunu bilir.” (Midhat Cemal 1326:2)

Kendisi öğrencilerinin bu noksanları hissetmemesi için onlara mesailerinde bir “refik”, irfânlarına bir “birader” yakınlığında durmak istediğini söyler. Öğrencileri de kendisine yardımcı olduğu takdirde başarı daha kolay sağlanacaktır. Onlara öğrenci sıfatıyla ne kadar değerli olduklarını hatırlatır: “*Emîn olunuz ki sizin üzerlerini defterinizle, sâid-i sa'y ü gayretinizle tezyîn ettiğiniz sıralar benim üzerinde bulunduğum şu kürsüden daha yüksektir. Çünkü ben bu kürsüde bulunduğça mâziye aid bir adamım. Siz ise o sıralardan istikbâle müteveccihsiniz.”* (Midhat Cemal 1326:3)

Bu, öğrencinin derse güdülenmesi açısından kayda değer bir davranışı örnekler niteliktedir.

Dersler ve öğrencilerle birlikte eğitimin önemli bir ayağı da kitaplardır. Bazı yazarlar, mevcut kitaplar üzerine tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitler sayesinde, yazarların aksaklık olarak gördükleri hususlar da ortaya çıkmış olur.

Ahmed Cevdet Paşa, Talîm-i Edebiyat'ın başında yer alan kısa değerlendirmesinde, “Lisân-ı Osmânî”nin belâgatinin de ortaya koyulmasını, bu dilde yazılmış edebiyatı öğretebilmek açısından önemli bulur. Bu yapılmadığı, Osmanlı Türkçesi'yle edebiyatını “*bi's-suhûle tahsîle vesile olacak usûl-i muttaride*” olmadığı için, hep bir önceki kaynağın bilgileri tekrar etmek durumunda kalınmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, zamanla dilde de çok değişiklik olmakta ve bu değişimi dikkate almak gerekir: “*Halbuki yüz sene insan için bir asır ve lisân için bir devirdir. Ve mürûr-ı a'sâr ve kürûr-ı edvâr ile gerek hey'et-i ictimâiyye-i insan ve gerek lehçe ve şive-i lisân nice tebeddülât ve tağyirâta dûçar olur.”* (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:10)

Öyleyse, bir dilin edebiyatının eğitimi yapılacaksa, o dilin ve edebiyatın devirler içinde geçirdiği değişimler ve geldiği nihaî nokta gözden uzak tutulmamalıdır: “*Ebkâr-ı efkâr sanki her mevsimde bir gûne kabâ-yı letâfet-nümâya bürünür ve her cemiyette bir nev'-i hulîyy-i nüket ve mezeyâ ile görünür. Binaenaleyh her lisanın usûl-i talîm-i edebiyatı mizâc-ı devre tevfiik olunmak lâzım gelir.”* (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:10)

Ahmed Cevdet Paşa gibi, daha önceden de Süleyman Paşa, aynı şikayeti dile getirmiş, Mebâni'l-İnşâ'yı "lisân-ı Osmânî" üzere kitabetin esaslarını ortaya koyacak bir kitap olarak yazmak istemiştir.

Malûmât-ı Edebiye'de "kavâid-i edebiye kitapları ve derece-i hizmetleri" başlığı altında bir konu açılmış ve batıdaki kavaid-i edebiye kitapları üzerine Antuvan Albala'nın tespitleri aktarılmıştır. Devamında da söz konusu kitapların taşınması gereken nitelikler üzerinde de durulmuştur. Bu kitapların özellikle geçmişten bu yana gelen üslûp çeşitliliğini örnekleyerek öğrencilere yardımcı olacağı düşünülmektedir. Öyleyse, bu tür kitaplar hazırlanırken taşınması gereken bazı özellikler dikkate alınmalıdır. Ancak, o zaman derslerden beklenen fayda tamamiyle sağlanabilecektir.

"Bütün bu mütâlaattan şu netice istihrac edilebilir ki üslûbun şahsiyetine, yeniliğine hâlel vermeyerek hatta bilakis ona yardım edecek müfîd bir kavâid-i edebiye kitabı tertîbi mümkündür; ve bu kavâid-i edebiye kitabı talebeye nümûne olarak filan edîbin veya filan şâirin üslûbunu değil, lisânın üslub-ı tabii ve ananevisini irâe eylemelidir. Böyle bir kitab ve böyle bir tarz-ı tadrîs, talebenin terbiye-i zevkiyesine ve aynı zamanda doğru ve güzel bir üslûb elde edebilmesine pek büyük hizmetler eder." (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.16)

Bu arada kitaplarda nazımla nesrin farkı işlenirken, kafiyenin de ayırıcı bir faktör olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğu vurgulanmıştır: *"Binaenaleyh nazım ile nesrin farkını söylerken, bunun yalnız vezne inhisâr ederek kafîenin bu hususta asla medhal-dâr bulunmadığını bilmeli ve bilumum edebiyat kitaplarımızda bu meselenin pek yanlış anlaşıldığını unutmamalıdır."* (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1, s.47)

Ekrem, Talîm-i Edebiyât'ın girişinde edebiyata ilgisi olanlara yol gösterebilecek çalışmaların olmadığına işaret eder: *"Ancak erbâb-ı istidâdin heveskerenân-ı edebiyata yeni yolda güzel yazmanın yollarını gösterecek ve mekteplerde tadrise elverecek münakkah bir şey yapamadı"* (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:140)

Muhyiddin, edebiyat kitapları üzerine genel bir değerlendirme yaparak, ihtiyacı karşılamaktan uzak olduklarını söyler: *"Edebiyat kitaplarımızın bir kısmı köhnedir, diğer bir kısmı ise şebâba edebiyatın ne olduğunu anlatacak yerde muhtelif makâlât-ı edebiyeden müteşekkil bir mecmua halindedir."* (Muhyiddin 1330:2)

Kendisi Yeni Edebiyat'ı yazarak "ortaya yeni bir şey" koymuş olmadığını başta belirtir. Mevcut edebiyat kitaplarında tespit ettiği bir eksiklik dolayısıyla kitabını yazmıştır. Öğrenciye rehberlik yapabilecek

bir kitabı hedeflemiştir: “ (...) *bilhassa mekteplerde edebiyat dersleri için sâlim bir rehber olacak bir kitap yoktur. Üç senelik bir hayât-ı tedris içinde bu hakikati bütün acılığıyla görmüş olduğum için, hiç de fikrimde yokken, nihayet bu kitabı yazmaya karar verdim.*” (Muhyiddin 1330:1)

Muhyiddin, kitabının tek meziyetini, konuların yalın ve açık olarak işlenmesinde görür: “ (...) *bu kitabın yegâne meziyeti bahislerin taksî-mâtında en tabii bir tarz takib edilmiş, bilhassa mübâheset-i nazariyenin en açık bir tarzda yazılmış olmasındadır.*” (Muhyiddin 1330:1)

Diğer kitapları bundan yoksun olduğu, hatta genellikle de çeviriye dayandığı için eleştirir: “*Halbuki mevcut edebiyat kitaplarının ekser aksâmı muhtelif âsâr-ı garbiyeden tercüme edilmiş parçalardan mürekkebirdir.*” (Muhyiddin 1330:1)

Ders notlarında edebiyat öğretimine dair görüşleri yer almayan Mehmed Akif, ders kitapları konusunu bir makalesinde değerlendirmiştir. Kâzım Yetiş, Mehmed Akif’in bu konudaki görüşünü, Sırat-ı Müstakim’de 8 Teşrin-i Evvel 1326/1910’da yayınlanan “Yeni Bir Mekteb Kitabı” başlıklı makalesinden hareketle özetlemiştir:

“*Mehmed Akif, çocuklarımıza okutacağımız ders kitapları üzerinde ısrarla durur. ‘Askerimizi yani silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitapları vermek de aynıyle odur’ düşüncesinde olan yazarımız; herkesin evlâdını okutamayacağını söyleyerek muktedir kimselerin zamana göre çocukların anlayacağı şekilde ders kitapları yazmalarını hatta hocalar için de aynı öğretim kitapları yazılmasını ister.*” (Yetiş 1992 c:161)

Yine dersler çerçevesinde önemli olan ödev verme üzerinde yalnızca Süleyman Fehmi durmuş ve dil öğretiminde uygulamanın önemine işaret ederek, öğrenciye “vazife” verilmesini gerekli görmüştür. Vazifelerin değerlendirilerek öğrenciye doğru ve yanlışlarının gösterilmesi de gerekecektir:

“*Muazzez arkadaşlarıma min gayr haddin bir şey tavsiye etmek istiyorum: Tadrîsât-ı lisâniyede tatbîkât pek mühim olduğundan talebeye her hafta vazife verilerek tashih edilmekle beraber icâb-ı maksada göre birkaç vazife intihâb ve talebenin muvâcehesinde o vazîfelerde tesâdüf edilen nekâis ve meziyyâtın gösterilen kavâide muhâlefet yahûd muvâfakatından bahsolunarak nazariyât-ı sanat olanların ruhuna ilkâ ve temsîl edilmelidir.*”

İşte en ilmî, en nâfi sûret-i tadrîs fikr ü tecrübeme göre budur.” (Süleyman Fehmi 1328:3)

Dökümünü verdiğimiz ders kitaplarında doğrudan edebiyat öğretimi üzerine belirtilen görüşler sınırlı da kalsa bu alanda ilk arayışlar olarak kayda değerdir. Tamamı öğretmen olarak görev yapmış yazarların kaleminden çıkan kitaplarda, genelde, tecrübeye dayalı görüş ve önerilerin ağırlıkta olduğu görülüyor. Yazarların öğretmenlikten gelen tecrübele-ri, üslûplarına da büyük ölçüde yansımıştır.

Teorik düzeyde edebiyat eğitimine yönelik dikkatleri tespit etmeye çalışırken, aynı eserlerin dili üzerinden, bilginin öğrenciye nasıl sunulduğunun ipuçlarını da aradık. Bire bir sınıf ortamını bir ders kitabının dilinde bulmak elbette imkansızdır. Ancak, bütün kitabiliğine rağmen, temeli ders notlarına dayanan bu eserlerin çoğunda, öğrenciyle bağ kurmayı önemli bulan öğretici tavrını, anlatımların aracılığıyla yakalamak zor olmadı.

Belâgat-i Osmaniye, Mi'yârü'l-Kelâm gibi ilk yazılan ders kitaplarının dili, yazıldıkları dönemin üslûbuna ve anlayışına uygun olarak resmîdir ve şahsî söyleyiş unsurlarından tamamen uzaktır. İlk kitapların yazarları, "mukaddime"leri dışında, ne öğretici ne de farklı bir kimlikle kendilerini hissettiren şahsî ifadelerle yer vermemişlerdir. Hatta Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyan'ın "dibace"sini dahi üçüncü kişi ağzından düzenleyerek "beyan eyledim" yerine "beyan eyledi" türü fiil kullanımlarıyla, kendini tamamen saklamıştır. Bu, bir yanıyla yazı geleneğinden, bir yanıyla "ben"i saklı tutmayı erdem sayan, sosyal dinî gelenekten gelen bir tutum olarak da değerlendirilmelidir.

Recâizâde Mahmud Ekrem'le, hatta El-Hac İbrahim Efendi'yle birlikte, üslûptaki resmîlik de kırılmaya başlanır, şahsî tavrı belirir. Kâzım Yetiş, Talîm-i Edebiyat'ın "ders takrîrlerinin not edilmesi suretiyle meydana gelen taş baskılar"ına Ekrem'in ders içi ifade tarzının yansıdığını belirtir: "*Böylece not şeklinde zapt edilmiş hitâbî karakterde ifadeler de eserin bünyesine girmiştir.*" (Yetiş 1996:58)

Ekrem de sınıf içi anlatımın kitabına yansıdığını söyleme ihtiyacı duymuştur: "*Talîm-i Edebiyat Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne müsteidân talebesine takrîr olunan derslerden teşekkül etmiş olduğundan bunda kendilerine hitab yolunda bulunan ifâdât haliyle ifâ olunmuştur.*" (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:14)

O, bazı görüşlerini, "zannımca", "zannederim ki", "itikadımca" gibi girişlerle aktarmıştır. Öğrencisine karşı nezâketiyle bilinen Ekrem'in⁵ tavrında, tevazuyla birlikte, tartışmaya açık olmak, kendisince

⁵ Abdurrahman Şeref, Ekrem gibi "talebesiyle o kadar ihtirâm-ı mütekâbil te'sis eden muallim"in az bulunacağını ve onun derslerde öğrencilerine daima "zât-ı âliniz" diyerek seslendiğini söyler. (1329:312-313)

doğru olanı söylediğini vurgulamak da vardır. Onda şahsîlik, nâdiren “ben”in ifadesiyle karşımıza çıkar. Bir örnek: *“Fakat buna hodbehod cesâret edemeyeceğim gibi meselenin eşkâli dahi münker olmadığından bu kadarcık teşrihât ile iktifâ ve söyleyeceğiniz, yazacağınız şeylerde muktezâ-yı hâl ve makâma tevfiik-i kâl ü kalem etmenizi hüsn-i tabiat ve hükm-i vicdânınıza havâle eylerim.”* (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:101)

Ancak, bu eserlerde, resmî tavrın, gelenekten gelen ifade tarzının genelde korunduğu, en fazla “...izâh edelim” gibi çoğul kullanımlara yer verildiği görülür:

“Binaenaleyh eşkârın derecât ve tabakâtını ve havas ve keyfiyatını takdîmen tarif edeceğiz ki (...)” (Talîm-i Edebiyat, s.15)

“Zihnimize çarpan şeylerden kalben müteessir olmamız ve düşündüğümüz şeyleri hissetmemiz dahi iktiza eder.” (Talîm-i Edebiyat, s.31)

“Bunlardan başka zarûret-i şiir için hilâf-ı kâide ihtiyâr olunan şeyler var ise de kâfesini beyâna lüzûm olmadığından yalnız ânifen zikrolunan şeylere emsile îrâd ile iktifa edelim” (Şerh-i Belâgat, s.30)

“Sîga-i sula ile bir isim beyninde izâfetin sıhhat ü adem-i sıhhati hangi mahallerde olabileceğini tayîn etmeye dahi lüzûm olmadığından ifâdâtımıza mutâbık birer misâldir.” (Edebiyat-ı Osmaniye, s.15)

“ (...)onu dahi beyân edelim.” (Edebiyat-ı Osmaniye, s.86)

“Her kavmin lisânında esâlib-i kelâm muhtelif olduğu gibi bizim lisânımız da dahi öyledir.” (Şerh-i Belâgat, s.4)

“Maksadımızı izâh edelim.” (Tedrîsât-ı Edebiye, s.34)

“Mevki-i beyân ve ifâdeye vaz’ eyleyeceğimiz tasavvurât ve eşkâr zihinde istihzâr olunduktan sonra bir tarz-ı mahsûs ile teblîğ edilmek iktizâ eder ki bu tarz-ı mahsûsa –ıstılâh-ı edebiyatta- üslûb nâmı verilir.” (Tedrîsât-ı Edebiye, s.13)

Özellikle ortaöğretim düzeyine seslenen kitapların yazarları, öğrencilere yönelik ifadeleri daha sık kullanmıştır. Bir alt düzeyde olduğu için rüşdiye öğrencilerini bilgilendirmeyi hedefleyen eserlerin daha basit ve daha öğrenciye yakın bir sunuş dilini tercih edeceği varsayılır. Oysa, rüşdiyeye yönelik kitapların yazarları Selim Sabit, İbrahim Rıfat ve Mehmed Arif’in sunuş dili bilgiyi aktarmakla sınırlı tutulmuştur. Selim Sabit ve Mehmed Arif, kısa bilgi ve bilgiyi destekleyen örnekleri, öğretici kimliklerini yansıtan özel bir ifadeye başvurmaksızın vermeyi; İbrahim

Rıfat ise her konu başlığını soruya dönüştürerek ve yine kısa cevaplarla açıklamayı tercih etmişlerdir. Selim Sabit'in öğrenciyle kurduğu bağ:

“Bundan sonra malum ola ki cümleler nisbet cihetiyle dahi iki nev'dir” (Miyârü'l-Kelâm, s.7)

türünden ve sayıca az olan uyarılarla sınırlıdır. Mehmed Arif'in Zübdetü'l-Kavâid'i buna da uygun değildir. Çünkü ağırlıkla, temel bilgilerin listeler halinde gruplandığı bir anlayışla hazırlanmıştır.

Öğretmen ve öğrenci diyalogunda soru-cevap yöntemi, özellikle soruların niteliğine bağlı olarak etkili bir öğrenmenin yolunu açar. İbrahim Rıfat'ın seçtiği soru kalıpları başta “... nedir?” olmak üzere, “... neye derler?”, “... kaç kısımdır?”, “... hangisi makbuldür?”, “... nasıldır?”, “...hangisidir?”, “... ne olmak lâzımdır?” gibi cevabı belli, sorgulamaya açık olmayan, bilgiyi aratmaksızın isteyen bir yapıya sahiptir. Yazarın hedefi, *“sual ve cevâb tarikiyle en mühim ve en elzem olan kavâidi ve izah için iktizâ eden emsileyi bir suret-i dilnişinde”* (İbrahim Rıfat 1312:4) ortaya koyabilmekten ibarettir.

Rüşdiye düzeyinde, teorik bilginin eşişindeki öğrenciye temel ve tartışmasız bilgileri aynı netlikte ve ayrıntıya girmeden aktarma endişesinin ağır basmasına karşılık, idadî düzeyinde tamamen farklı ve dikkat çekici bir tavır izlenmeye başlar. Artık öğrenci, teorik bilginin içine, örnek zenginliği, düşünmeyi gerektiren sorular ve bilginin adım adım çözümlendiği ayrıntılar yoluyla çekilir. Öğretmen, öğrencisiyle birlikte yol almak istediğini, “biz”i yansıtan ifadeler kullanarak gösterir. Süleyman Fehmi, Menemenlizade Mehmed Tahir, Midhat Cemal ve Şahabeddin Süleyman başı çekmek üzere diğer yazarlar az veya çok, ama bir şekilde, öğrenciye varlığını duyurtur. Dersi ona anlattığını ve onun öğrenmesini istediğini sezdirir. Bu tavrı, yüksek dereceli okul düzeyinde nisbeten Ekrem'de görmüştük. Daha da ileriye Mehmed Akif taşımıştır.

Bilgi ve değerlendirmelerini sohbet havasında sunmayı en çok seven iki isim, aynı zamanda iki iyi dost olan Mehmed Akif ve Midhat Cemal'in anlatımlarındaki rahatlık, diğer yazarlara nazaran daha belirgindir. Akif, öğrencilerinin karşısında eserlerindeki sakınmasız üslûbuyla konuşur:

“Öyle ya! Tabiat şâirâne galeyana gelmiş.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.203, s.398)

“Hayır hiç de öyle değil! O sânihalar, o ma'nalar o fikirler biraz sıkışmakla, biraz tazyik görmekle hiçbir şey kaybetmez.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.203, s.398)

“Meselâ Fuzuli elbette pek büyük bir şairdir; Leylânâmesinde elbette pek yüksek şiirler vardır. Lakin hazret efsânesini nazma kalkışmazdan evvel eserine nasıl başlayacağını, nelerden bahsedeceğini nasıl bir netice vereceğini de düşünmemiş” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.204, s.22)

“Ne hâcet!” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.210, s.24)

Midhat Cemal’in öğrenciye sınıf içinde ders anlatır gibi yazdığı Edebiyat Dersleri, Cumhuriyet öncesinde, öğretmen öğrencisine hitabını, mesafesini ve bilgiyi aktarış şeklini de göstermesi açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır. O da Akif gibi, bazı tespit ve açıklamalarında, yazı dilinden ziyade konuşma dilinde kullanımına alışılmış olan ifadeler kullanır:

“Hiç olmazsa bu cihet taklid edilmedi.” (Edebiyat Dersleri, s.16)

“Ne çâre ki hezeliyyât ve hevesâta ma’tûf olan dehâsı mütevaggil-ı ciddiyât olan bir zekâ kadar olsun iş görememiş. Her ne ise.” (Edebiyat Dersleri, s.18)

“Her ne ise.Bunlar temenniyâttır.” (Edebiyat Dersleri, s.78)

“Yâhud, evet, devr-i Mahmud’u şuarası şiir-i Osmânîyi Türkçe-leştirmişler.” (Edebiyat Dersleri, s.19)

“Mezâr-ı metrûkuna bir de taş dikerlerse ne âlâ.” (Edebiyat Dersleri, s.20)

Günlük konuşmada, giriş yaparken, bir ifadeyi netleştirirken veya bir konuyu bağlarken kullanılan, “evet”, “yani”, “demek ki” türünden ibareleri, yazı dilinde de görüldüğü için burada ayırıcı bir özellik olarak değerlendirmedik. Benzer bir dikkatle, “biz”e dayanan çoğul kullanımlardan da sadece öğrenciyi derse katmaya yönelik olan örnekleri seçtik, üslup tercihi olarak kullanılan çoğul ifadeleri almadık.

Resmî, dolayısıyla mesafeli anlatım tarzından, giderek günlük dile kayan, dolayısıyla mesafeyi azaltan anlatım tarzına uzanan yaklaşımın, ders kitaplarına yansıyan bazı örneklerini gruplandırarak vermek mümkündür:

Kitapların önsözlerinin kime hitaben yazıldığı önemlidir. Ders kitaplarının çoğunda “mukaddime”de yazılış hikayesine ağırlık verilmiştir. Abdurrahman Süreyya, Midhat Cemal ve Ferit Kam, farklı davranarak öğrenciye seslenmişlerdir:

“Efendiler!

Tevfikât-ı bâliga-i semedâniyeye mütevessilen bugün fenn-i belâgat tadrîsine başlıyoruz.” (Mizânü’l-Belâga, s.2)

“Bu sene bu mektebde gösterilen edebiyatı Süleyman Fehmi Bey’in (Edebiyat) ünvanlı kitabından birlikte takib edeceğiz.” (Edebiyat Dersleri, s.2)

“Bu seneki dersimiz eserlerin incelenmesi dersidir. Eski eserler daha doğrusu edebiyatımızın antika eserlerinin incelenmesiyle meşgul olacağız.” (Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı, s.47)

Dönemin ders kitaplarında, bildik üçüncü şahıslara bilgi aktarımının yanısıra, öğretmenin karşısındaki öğrenciyle bütünleşmeyi tercih ettiğini gösteren “biz”li anlatımlar yaygındır. Ders kitabında, çoğul ifadenin eğitime katkısı, özellikle öğrenciyi konunun içine çekmede, dersi ona anlattığını hissettirmede etkili bir yol gibi görünmektedir.

Ders birlikte değerlendirilir veya toparlanır. Muhyiddin ve Midhat Cemal çokça; Abdurrahman Süreyya, Ferid Kam, Şahabeddin Süleyman ve Mehmed Fuad zaman zaman “biz”i bu yönde kullanmışlardır:

“(…) ibâresini bir kere gözden geçirelim.” (Mizânü’l-Belâga, s.2)

“Anlamağa çalışalım.” (Osmanlı Edebiyatı, s.6)

“Beşer için tabii bulduğumuz mübâlağanın kıymet-i edebiyesini de anlamaya çalışalım.” (Nazariyât-ı Edebiye, s.158)

“Şimdi mütâlaatımızı icmâl edelim.” (Edebiyat, s.50)

“Şimdi mahsûl-i dehâ olan âsârda gördüğümüz ihtilâfâtın neden neş’et ettiğini halledelim.” (Edebiyat, s.62)

“Bu suale cevab vermek için biraz düşünelim.” (Yeni Edebiyat, s.20)

“Dikkat edersek anlarız ki (...)” (Yeni Edebiyat, s.25)

“Hasâset neden hâsıl duruyor? Evvel emirde bunu anlayalım.” (Yeni Edebiyat, s.106)

“Buna binaen az çok bunun mebâdisine kadar gidelim, avdet edelim.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.16)

“Şimdi elimizde bulunan bütün bu ma’lûmları toplayarak mechûl olan edebiyatı bulalım.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.28)

“Şimdi elimizdeki ma’lûmları birer birer tedkik edelim.” (Malûmât-ı Edebiye, C.1, s.7)

“Muhtelif sanâyi-i nefîseyi yekdiğerine rabteden münâsebâtı tayîn ederek bu tarîfî tavzîh ve ikmâl edelim.” (Malûmât-ı Edebiye, C.2, s.41)

“Şöyle bir beyit yazalım. (...) İşte bu nazma âhenkdâr diyemeyiz.” (Nazariyât-ı Edebiye Dersleri, s.24)

“Bilirsiniz ki bu ders yeni bir derstir; dersin işleniş şekli ve kitabı henüz tayin edilmemiştir. Onu biz tayin edeceğiz.” (Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı, s.47)

“Ya bilginin zayıflığından, ya takdîrin, muhâkemenin noksanından her nedense eski edebiyatımıza ait eserleri tedkike lüzûm görmüyoruz. Edebiyatımızın nasıl başladığını, ne gibi değişime uğradığını, şunun bunun sözüne değil belge ve örneklere dayalı bir surette öğrenmek istiyoruz.” (Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı, s.49)

Muhyiddin, metnini de verdiği Tevfik Fikret’in “Gayyâ-yı Vücûd” şiirini öğrencilerinin ezberlemesini isterken de çoğul kullanımı tercih eder. Alıntıda benzer yaklaşımda öğrenci, “yap” emrinin soğukluğuna karşılık “yapalım”daki birlikte iş görmenin sıcaklığına daha istekle cevap verecektir:

“Şimdi de tabii bir şiir ezberleyelim.” (Yeni Edebiyat, s.106)

Doğru bir yaklaşımın ya da bir yanlısın altı da beraber çizilebilir:

“İşte şu verdiğimiz izâhât ile gayri tabii eserlerin ne kadar fena olduğunu, tabiatın ne derecelerde hâiz-i ehemmiyet bulunduğunu anladık.” (Yeni Edebiyat, s.106);

“Biz hiçbir zaman bizden evvel gelen, bizden evvel düşünen zevâtin mütâlaasından, efkârından uzak bulunamayız, (...)” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.51);

“Hülâsa insan okumasını bilmelidir, bunu bilmeyince, biz kamusları yutsak, kitapları ezberlesek hiçbir şey yapamayız.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.58)

“Evvelâ her neyi düşünürsek düşünelim, bunu yalnız muhayyilemizin tesiriyle tasavvur ve icrâ edemeyiz.” (Malûmât-ı Edebiye, C.1, s.5)

“Meseleyi umûmî bir sûrette halletmektense daha husûsî, daha vâzih bir sûrette halledelim.” (Malâmât-ı Edebiye, C.1, s.34)

“Gözümüzü açmalı, aklımızı başımıza almamız da edebiyâtı insâniyete hâdim bir fenn-i müstakil telakki ederek te’âlisine onlar gibi çalışmalıyız” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.204, s.22)

Hatta gerektiğinde, Şahabeddin Süleyman ve Menemenlizade Mehmed Tahir’in ifade ettiği gibi bilgide düzeltmeyi birlikte yapacaklardır. Çünkü yeni bilgiler eklenmiştir:

“O halde evvelki tarifimizi tashih etmeliyiz.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.12);

“İbâreyi tashih edelim.” (Osmanlı Edebiyatı, s.12)

Bilgiyi anlatıcıya ve dinleyene yakınlaştırmanın dildeki en kestirme yolu onu “biz”e ait kılmaktan geçer. Böylece, aktarılan bilgi, soyut-tan daha somuta, çok genel bir düzeyden, daha benimsenebilir, ulaşılabilir düzeye çekilmiş olur. Öğrenci kendine yakın bilgiyi daha kolay ve ilgiyle öğrenir. Midhat Cemal, şu örnekte, İran edebiyatının Osmanlı edebiyatı üzerindeki etkisini ülkeler düzeyinden “onlar ve biz” sadeliğine indirerek öğrenciyi kavratma yoluna gitmiştir:

“Çünkü İran mukallidliğinden kurtulmak o zaman için mümkün olamamış, İranlıları biz kılıcımızla mağlûb etmişiz, onlar da bizi kalemleriyle mağlûb etmişler. Bizim kılıcımızdan akan kanlar Acemlerin mebnâyı saltanatını rahnedâr etmiş, fakat ona mukabil onların kalemlerinden cereyân eden mürekkebler de bizim mebnâyı ma’rifetimizi sarsmış.” (Edebiyat Dersleri, s.17)

Böyle başka örneklere de rastlıyoruz:

“Asâr-ı eslâfın bir çoğunu ihtivâ eden bir çok kütüphânelerimiz vardır ki (...)” (s.20);

“Eğer te’hirini mûcib bir sebep olmaz ise lisânımızda fâ’il file takaddüm eder ve âhiri sâkin olur.” (Edebiyat-ı Osmaniye, s.21)

“Tarih-i edebiyatımızda bu mütâlaamızı teyid edecek misâller bulunabilir.” (Edebiyat, s.53)

“Bir Acem şairi baharı nasıl görmek istemiş ise biz de öyle görmek istemişiz.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.181, s.391)

Doğrudan öğrenciyi seslenmek, ona bir şahsiyet olduğunu hissettirme, onu tanıma ve değerli bulma yönünde bir öğretmen yaklaşımını barındırdığı için pedagojik açıdan önemlidir. Başta Midhat Cemal olmak üzere Menemenlizade Mehmed Tahir ve Şahabeddin Süleyman gibi bazı yazarlar, bilgi aktarımında bu yolu seçmişlerdir. Öğrenciyi doğrudan seslenmenin en güzel kullanımı, örneği onunla birlikte kurma ve geliştirme yoluna gidildiğinde olur. Çünkü o zaman, öğrenci de kendini bilfiil bilgiyi öğrenme ve çözümlenme aşamalarının önemli bir unsuru olarak hisseder. Şahabeddin Süleyman ve Menemenlizade Mehmed Tahir’in ders kitaplarında bu türden örnekler mevcuttur.

Mehmed Tahir, edebiyat kavramını değişik yönleriyle vermek için, öğrenciyi de dahil ettiği bir tasavvurdan yola çıkar:

“Efrâdı yalnız isti'dâd-ı nutk ile meftûr olarak henüz tekellüme başlamamış bir insan cem'ini tasavvur edelim. Bunlar ilk defa nazarlarına tesâdüf eden eşyâ arasında ve onlarla kendi beynlerinde mevcûd münâsebâta vâkıf olamayacaklarından, bittabi eşyâ-yı mücerred ve her türlü münâsebâtın ârî olarak nazar-ı mütâlaaya alırlar ve gördükleri şeylere yalnız birer isim ta'yîniyle iktifâ ederler ki bu sûretle lisânın esâsı olan lugât meydana gelir.” (Osmanlı Edebiyatı, s.7)

Şahabeddin Süleyman, sanat eserinin eşyanın “vasf-ı esasisi”ni ortaya çıkardığını kavratmak için öğrenciyi önce tabiata ardından tabloya yönlendirmiştir: “Meselâ size bir şahsın resmini yapmak için bir parça kâğıd, bir de kara kalem veriyorlar. Şüphesizdir ki siz bu kâğıd parçasına o şahsın tekmîl boyunu nakledemezsiniz. Çünkü elinizde tersîm için bulunan sahîfe ona nisbetle pek küçüktür. (...) O halde sizden ne istiyorlar?” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.12)

Şahabeddin Süleyman'ın Köprülüzâde Mehmed Fuad'la yazdığı Malûmât-ı Edebiye'de de benzer bir örnekle karşılaşırız. Resmin sadece görüntüyü, zemini vermesine karşılık, edebiyatın hareketi ve zamanı da verebildiğini göstermek isteyen yazarlar, Abdülhâk Hamid'in Eşber'inden hareketle karşılaştırmaya dayanan bir örneği öğrencilerinin zihninde kurmaya çalışırlar:

“Faraza bir tabloya baktığınız zaman yeşil çayırklar, iri ve sâldide ağaçlar, bunların arkasında mâî bir şerid gibi küçük bir çay, sonra yüce dağlar, ve üstünde bulutlar ile mecmûl bir semâ görürsünüz. Demek ki bir küçük levha az çok bir mesâfeyi yaşatabilir. Fakat bu noktada durunuz, ve tabloya dikkatle bakınız: Ne çayırklarda, ne ağaçlarda ne çayda, ne de bu yollarda bir hareket var; hepsi sâkin, hepsi aynı şekil ve vaziyettedir. Şimdi bir de meselâ Hâmid'in bir eserini, faraza 'Eşber'i okumağa başlayınız: Evvelâ, İskender rûhundaki takâzâ-yı ihtirâsât ve âmâli bize anlatıyor. O esnâda karşısına muallimi Aristo çıkıyor; İskender onunla konuşuyor, üstâd şâkirdini –makâm-ı hükümdâriye âid ihtirâmâta kusur etmemek şartıyla- tenkîd ediyor. Eseri biraz daha ta'kîb edince, Sumru nâmında bir kadın görüyorsunuz; bu genç, güzel, zekî kadın İskender'e meftûn.. (...) Hülâsa her sahîfenin teâkibi bize başka bir his, başka bir hareket, başka bir sebeb, başka bir vak'a arz ediyor.” (Ma'lûmât-ı Edebiye, C.1, s.24-25)

Mehmed Akif, karlı bir havanın tasviri için öğrencileri kendi geçmişlerine yönlendirir: “Meselâ ağustos ayında karlı bir hava tasvir etmek için ne yapacaksınız? Tabii hâfızanıza mecbûr kalacaksınız; vaktiyle kurmuş olduğunuz o âlemi yazmak için hâtîrâtınızdan, mahfûzâtınızdan istimdâd edeceksiniz.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.210, s.24)

O, öğrencinin kendi yaşadıklarını daha rahat anlatabileceği ve yazıya dönüştürülebileceği kanaatindedir. Değil mi ki aslolan öğrencinin yazma yeteneğine katkıda bulunmaktır:

“Madem ki edebiyatta her şeyden evvel iyi hissetmek lâzım; şayed en iyi hissedebileceğiniz mevzû kendi şahsınız ise çekinmeyip kendi şahsınızdan bahsediniz.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.210, s.24)

“Meselâ bir hâlet-i rûhiyye, bir şahsiyet arıyorsunuz, değil mi? Yakından tanıdığınız adamları alınız; oldukları gibi gösteriniz (...)” (“Edebiyat Bahsleri”, Nr.210, s.24)

Öğrenciye doğrudan seslenme, bazen bir uyarıyla, dikkat çekme dolayısıyla gelir. Muhyiddin, Şahabeddin Süleyman, Midhat Cemal ve Akif, aşağıdaki türden ifadelere sıkça başvururlar:

“Bakınız bir de Nâbî ne diyor?” (Yeni Edebiyat, s.104)

“Bunları okumak kat’iyyen câiz değildir, bunlar sizin efkârınızı, rûhunuzu, hissinizi zehirlerler. (...)” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.53)

“Nakd-i vaktinizi sarf etmek mukâbilinde kıymetdâr bir meta’ edinemeyeceğinizi bilmekle beraber –okuyunca tedkik buyurunuz derim.” (Edebiyat Dersleri, s.18)

“Fakat bunu tezyîf için söylüyorum sanmayınız.” (Edebiyat Dersleri, s.8)

Öğreticiyi “siz”e yönelten etken, ileri sürdüğü görüşe onay isteği de olabilmektedir. Buna en sık başvuran da yine Midhat Cemal’dir.:

“İnsafınıza müracaat ederim, Sinan Paşa’nın şu sözleri de söz müdür?” (Edebiyat Dersleri, s.21)

Şahabeddin Süleyman, anlaşılmak yerine öğrenciyi anladığını gösteren bir cümle kullanır:

“Fakat siz diyorsunuz ki biz bunu yapamayız, henüz tecrübemiz nâkısdır. Ve kendimiz tahsildeyiz.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.56)

Akif yönlendirmelerini yaparken yüreklendirmeyi de unutmaz:

“Düşündünüz, düşündünüz..Lakin rûh-ı mevzûu temsil edecek hayâl-i cemîl bir türlü karşınızda tecelli etmiyor! Sakın metânetinizi, ümidinizi kaybederek ye’s’e düşmeyiniz: Bugün sizden kaçan o hayal yarın âğûş-ı müfekkirenize gelir, hem de bir gün evvelki mücâhedât-ı fikriye neticesi olarak pek saf, pek açık bir sûrette mütecelli olur. Siz de o zaman hemen kaleme sarılarak not almaya başlarsınız.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.209, s.6)

Midhat Cemal, “siz”in yanısıra , “efendiler” gibi öğrencilere doğrudan seslenişleri tercih etmiş; onları önemseydiğini gösteren ifadeler kullanmıştır:

“*Fakat ne çare ki efendiler, mâzi (...)*” (Edebiyat Dersleri, s.23)

“*Me’hazlarımın müfîd ve sa’yimin müsaid olduğu derecelerde sizi müstefîd etmeye çalıştım? Emniyet buyurunuz*” (Edebiyat dersleri, s.23)

“*Sinan Paşa gibi hayatı edebiyat-ı mâziyemize mebde-i. ikbâl ve kemâl olan bir adamın hakkında siz edebiyat hocanızdan daha çok hem daha pek çok tafsîlât istemek selâhiyet-i sarîhasına mâliksiniz.*” (Edebiyat Dersleri, s.23)

Elbette, öğrenciye dolaylı seslenişler de olacaktır:

“*Şurası da malûm olsun ki (...)*” (Mizânü’l-Belâga, s.302)

“*Ancak şuraya dikkat lâzımdır ki (...)*” (Osmanlı Edebiyatı, s.36);

“*(...) tafsîlât almak isteyenlerin Mizânü’l-Edeb’e müracaat eylemelerini tavsiye ederiz.*” (Mecâmîü’l- Edeb, Birinci kitap, s.22)

“*Şiddet-i efkâr kavlı emelde mübâlağa ve ifrât etmekle alelittlak izhâr-ı tecelliden ibâret zannolunmasın.*” (Talîm-i Edebiyat, s.25)

“*Şurası daima hâtır-nişân olmalıdır ki efkâr ve hissîyât âsâr-ı edebiyenin iki ehemmiyetli esâsıdır.*” (Talîm-i Edebiyat, s.46)

Menenemlizade Mehmed Tahir, son sözü, muhatabı “neveresidegân”a, Mehmet Rıfat “erbâb-ı kalem”e doğrudan değil, genel olarak söylemeyi tercih etmişlerdir:

“*Şu halde edebiyat ile iştigâl etmek isteyen nevresidegân için dâima bîş-i nazar-ı itinâda tutulacak cihet şu üç şeyden ibârettir ki (...)*” (Osmanlı Edebiyatı, s.230)

“*(...)erbâb-ı kalemin bunlardan tevakkî eylemelerini tavsiye ederiz.*” (Mecâmîü’l- Edeb, Birinci kitap, s.22)

“*(...)tafsîlâtını murâd edenler aruz ktaplarına müracaat eylesinler.*” (Şerh-i Belâgat, s.24)

Kitaplarda birinci ağızdan konuşma dolayısıyla, görüşleri şahsîleştirme enderdir. Yukarıda Ekrem’le ilgili konuda örneklediğimiz üzere, görüşler “zannet-” fiiliyle kullanıldığı durumlarda tevazu belirgindir:

“*Zannederim ki hem fevâid-i nazmı istihsâl, hem de şiirimizi-şimdiki hâliyle nisbet kabul etmez- bir derece-i âliyyeye îsâl etmiş oluruz.*” (Nazariyât-ı Edebiye, s.121)

“Çok şey bilip hiçbirini hakkıyla bilmemektense az şey bilmek, fakat bildiğini iyi bilmek daha uygundur zannederim.” (Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı, s.48)

Özellikle vurgulama, dikkat çekme ihtiyacı duyulduğunda da Süleyman Fehmi'nin kullandığı gibi “ben” devreye girebilmektedir:

“Bu kitâb, edebiyâta ait olduğu için bilhassa dehâ-yı edebîden bahsetmek istiyorum.” (Edebiyat, s.59)

“Şurasını ihtâr etmek isterim ki (...)” (Edebiyat, s.93)

Menemenlizade Mehmed Tahir'le Akif konuyu kavratmak için yaşadıkları bir anektodu aktarmada sakınca görmemişlerdir. Ancak böylesi ifadeler çok azdır:

“Vaktiyle mühimce bir eseri okumak üzere erbâb-ı tenkîd ve temyîzden bir mecmu'a i'âre etmişidim, kitabı i'âre ettiğim zaman kabı üzerinde şu ibâreyi muharrer gördüm.” (Osmanlı Edebiyatı, s.234)

“Muharririn ne derecede muvaffak olduğunu tabii anlayamazsam da bahriyeli arkadaşlarımdan birine gösterdim. O da bize yat olmak üzere tavsiye edilen yâdigârın bir enine bir boyuna bir de derinliğine baktıktan sonra kahkahayı salıverdi.” (Edebiyat Bahisleri”, Nr.181, s.392)

Şahsî kullanım, en sık Midhat Cemal'de görülür. Midhat Cemal, 3.ağızdan sadece bilgiyi karşı tarafa nakleden yazar olmanın uzağındadır. Bu, bazen doğrudan “ben”, “bendeniz” veya nadiren “biz” olur, bazen fiilde kendini gösterir:

“Bunları ben heykellere, âbidelere sütunlara benzetirim.” (Edebiyat Dersleri, s.15)

“Ben mukallid oluşumuza değil, Acemlerin mukallidi oluşumuza mu'teriz ve teessüfhânım.” (Edebiyat Dersleri, s.18)

“Yani bendeniz bu sene size ne okutacağım? Evvelâ onu söyleyeyim.” (Edebiyat Dersleri, s.2)

“Bendeniz üstâdın bu su'âl-i tasdikhâhına karşı derim ki:” (Edebiyat Dersleri, s.22)

Yazarlar, yaptığı bir değerlendirmenin öğrenci tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak için zaman zaman bilgi akışını keserek, ya bir soruyla ya bir hatırlatmayla ek açıklama gereği duymuşlardır. Bu noktalarda, öğretmenin öğrenciyle kurmak istediği bağ, günlük dili yansıtan ifadelerle cümlelere yansır. Süleyman Fehmi, Midhat Cemal, Muhyiddin soru yoluyla bağ kurmaya sıkça başvuran isimlerdir. Bazı sorularda düşündürmeye yönelik dikkat çekme esastır. Sözgelimi, Muhyiddin edebiyatın diğer alanlarla ilişkisini ortaya koymak istediğinde, mantık, bilim,

fen, ahlak vb. alanların herbirini “Edebiyat ile mantık arasında ne müna-sebet vardır?” türünden sorulara bağlayarak açıklamayı uygun görmüş-tür. Diğer örnekler :

“O halde edebiyat nedir?” (Osmanlı Edebiyatı, s.6)

“Acaba bunların her ikisi de edebiyat mıdır?” (Yeni Edebiyat, s.18)

“Şu halde tabiatı ihlâl eden şeyler nelerden ibarettir?” (Yeni Ede-biyat, s.104)

“Buraya kadar söylediğiniz sa’y ve gayretin esası olan tashîh ne demektir?” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.104)

“Hülâsa bütün hayatı mer’î bulunan eşkâliyle gösterebilen bir sanat mevcûd mudur?” (Malûmât-ı Edebiye, C.1, s.27)

“Tasvirde fazla tafsilâttan ihtirâz etmelidir, diyorlar.Doğrudur. Ancak, ne gibi yerlerde ne gibi tafsilât zâiddir?” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.181, s.391)

“Şu halde âhenge nasıl gayr-ı tabîi denilebilecek?” (Nazariyât-ı Edebiye Dersleri, s.17)

Etraflı açıklama gerektiren bu tür soruların yanında, cevabı he-men verilen, bu yolla da dikkatin sağlanabildiği sorular da sıklıkla kulla-nılmıştır:

“Bunu neden istidlâl ediyorum? Şundan” (Edebiyat Dersleri, s.16)

“Zevkin hasâisi nedir?Rikkat, vüs’at, selâmettir.” (Edebiyat, s.56)

“Acaba her şube-i sanat birbiriyle, meselâ edebiyat, sanat mima-rî ile birleşebilir mi?... Asla birleşemez.” (Malûmât-ı Edebiye, C.1, s.26)

“Hayâl nedir? Eşyâyı safha safha bütün müfredâtıyla gözönüne getirebilmek melekesidir.” (“Edebiyat Bahisleri” (Nr.210, s.23)

Öğrencinin dikkatini çekmede, onay bekler gibi görünse de aslında kabul ettirilmek istenen görüşleri taşıyan soru kalıplarından faydalanıldığı dikkati çeker:

“ (...)daha ziyade muvaffak olmaz mı?” (Osmanlı Edebiyatı, s.11)

“ (...)bir eseri yazmamak yazmaktan elbette evlâ değil midir?” (Osmanlı Edebiyatı, s.234)

“Sizin müfekkireniz bundan bîzâr olmaz mı?” (Nazariyât-ı Ede-biye Dersleri”, s.16)

Buraya kadar ileri sürülen görüşler ve anlatımda işaret edilen özellikler kronolojik bir çizgide değerlendirildiğinde, önemli bir anlayış değişikliğine doğru yol alındığı görülecektir. Başta, hangi dilin belâgatini öğretileceği üzerine görüş farklılığı olsa da değişmeyen hedef, belâgatın her yönüyle ayrıntılı şekilde öğretilmesi gerektiğidir. Zamanla, belâgat bilgileri kadar, bu bilgilerin dayandığı insanî duyusu yönlendiren faktörler de öne çıkarılmıştır. Hatta, insanın diline akan duyusu ve düşünüş tarzını anlama daha önem kazanır. Çünkü artık, “*üslûb-ı beyân aynıyle insandır.*” hükmüne varılmıştır. Üslûp insana, insan üslûbuna ait verileri özünde barındırdığına göre, dil ve edebiyat öğretiminde teorik düzeyde belirlenen hedefler de değişecektir. Dolayısıyla, sadece belâgatın katı, şaşmaz bilgileri yerine, o bilgilerle birlikte, o bilgileri asıl veren insanî duyusu çözümleme hedefi öne geçer. Bu, öğretim tarzında da çok önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Değişmez bilginin öğretimi ile bilgi değişme de onu besleyen kaynakları anlamaya ve çözümlemeye çalışan bir öğretim tarzındaki anlayış farklılığı, ele aldığımız malzemenin dilinde çok açık görülmektedir. İlkinde, bilginin kesinliğinden kaynaklanan tartışmayı gerektirmeyen mesafeli, düz bir anlatım yeterli olabilmıştır. Ancak, ikincisinde, bilginin ardını görme çabası, tartışmayı, yoklamayı, soyut olanı somutlaştırmayı gerektirmektedir. Bunu öğrenciyle başarabilmenin en kolay yolu da bazı yazarlarımızın yaptığı gibi, birlikte öğrenme duygusunu ona verebilmekten geçer. Bilgiyi “biz” olarak sahiplenme ve öğrenme, aktarılanı tartışmasız alma tavrından daha etkili ve kalıcıdır. Ayrıca, yazarların çoğunun, öğrencideki edebî potansiyeli açığa çıkarma hedefini de yine öğrenciyle paylaştığını gördük.

Bu çalışma, bir dönemin edebiyat bilgilerine yönelik ders kitaplarında, edebiyat öğretimine nasıl yaklaşıldığını tespit edebilmekle sınırlandırılmıştır. Aynı şekilde, dönemin dergi ve gazeteleriyle, diğer ders kitapları veya genel edebiyat kitapları çerçevesinde yapılacak çalışmalarla, konuya ilişkin malzeme her yönüyle elde edilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

- A.Fehmi (1302), *Tedrisât-ı Edebiye*, İstanbul:Karabet ve Kasbar Mat.
 Abdurrahman Süreyya (1303), *Mizanü'l-Belâga*, İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası,
 Abdurrahman Süreyya (1305), *Sefîne-i Belâgat*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya

- Abdurrahman Şeref (1329), “Ekrem Bey Merhûmun Mekteb-i Mülkiye Muallimliği”, *Talebe Defteri*, Nr.19, 30 Kânun-i Sâni 1329: 312
- Ahmed Cevdet (1303), *Belâgat-i Osmaniye*, İstanbul: Mürüvvet Mat.
- AKYÜZ, Yahya (1993), *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Kültür Koleji Yay.
- Ali Ekrem, (1331-1332), *Nazariyât-ı Edebiye Dersleri*
- Ali Nazîma (1308), *Muhtıra-ı Belâgat*, Dersaadet:Kasbar Matbaası
- BİRİNCİ, Necat (2000), “Menemenlizade Mehmed Tahir’in Edebiyat Bilgileri Kitabı: Osmanlı Edebiyatı”, *Edebiyat Üzerine İncelemeler*, İstanbul:Kitabevi
- ÇELTİK, Halil (1998), *Ömer Ferit Kam ve Asâr-ı Edebiye Tetkikatı*, Ankara:Kültür Bakanlığı
- El-Hacİbrahim Efendi (1301), *Şerh-i Belâgat*, İstanbul:Matbaa-i Osmâniye
- El-Hac İbrahim (1305), *Edebiyat-ı Osmaniye*, Dersaadet:Mahmutbey Mat
- ERGİN, Osman (1940), *Türk Maarif Tarihi C.2*, İstanbul:Osmanbey Mat
- ERGİN, Osman (1977), *Türk Maarif Tarihi C.3-4*, İstanbul:Eser Mat.
- İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman (1309), *Belâgat-i Osmâniye*, Dersaadet: Kasbar Mat.
- İbrahim Rıfat (1312), *Sualli Cevaplı Talîm-i Edebiyat*, İstanbul:İstapan Mat.
- Manastırlı Mehmed Rıfat (1308), *Mecâmiü'l-Edeb: Birinci Kitap-Usûl-i Fesâhat*, Dersaadet: Kasbar Mat.
- Mehmed Akif (1327), “Edebiyat Bahisleri”, *Sırât-ı Müstakîm*, Nr.181, 9 Şubat 1327, s.391-392
- Mehmed Akif (1328), “Edebiyat Bahisleri”, *Sebîlü'r-Reşâd*, Nr.203, 12 Temmuz 1328, s.397-398
- Mehmed Akif (1328), “Edebiyat Bahisleri”, *Sebîlü'r-Reşâd*, Nr.204, 19 Temmuz 1328, s.416-417
- Mehmed Akif (1328), “Edebiyat Bahisleri”, *Sebîlü'r-Reşâd*, Nr.210, 30 Ağustos 1328, s.23-24
- Mehmed Akif (1328), “Edebiyat Bahisleri”, *Sebîlü'r-Reşâd*, Nr.209, 23 Ağustos 1328, s.6-8
- Mehmed Arif (1312), *Zübdetü'l-Kavaid*, İstanbul:Mekteb-i Harbiye Matbaası
- Menemenlizade Mehmed Tahir (1314), *Osmanlı Edebiyatı*, Kasbar Matbaası,
- Midhat Cemal, (1326), *Edebiyat Dersleri*, Dersaadet:Bekir Efendi-

Karagöz Matbaası

- Mihâlicî Mustafa (1297), *Zübdetü'l-Beyân*, İstanbul:Mihran Matbaası
- Muhyiddin (1330), *Yeni Edebiyat*, İstanbul:Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası
- PARLATIR, İsmail (1983), *Recaizâde Mahmud Ekrem*, Ankara:Ankara Üniversitesi DTCF Yay.
- PARLATIR, İsmail (1987), *Ali Ekrem Bolayır*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- POLAT, Nâzım Hikmet (1987), *Şahabeddin Süleyman*, Ankara:Kültür ve Turizm Bak. Yay.
- Recâizâde Mahmud Ekrem (1299), *Talîm-i Edebiyat*, İstanbul:Mihran Mat.
- Reşid (1328), *Nazariyat-ı Edebiye* , İstanbul:Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı
- Selim Sabit (1302), *Mi'yârü'l-Kelâm*, İstanbul:Matbaa-i Osmaniyye
- Süleyman Fehmi, (1328) *Edebiyat*, Dersaadet:Kanaat Matbaası, (3. tab')
- Şahabeddin Süleyman (1329), *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat*, Araks Mat.
- Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad, (1330), *Malûmât-ı Edebiye*, Dersaadet:Kanaat Mat.
- YETİŞ, Kâzım (1984), "Edebiyat Nazariyesi Sâhasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşa", *Mehmet Kaplan'a Armağan*, İstanbul: Dergâh Yay.
- YETİŞ, Kâzım (1992 a), "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987* : 405
- YETİŞ, Kâzım (1992 b), "Belâgat (Türk Edebiyatı)", İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5
- YETİŞ, Kâzım (1992 c), *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler* , Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- YETİŞ, Kâzım (1992 d), "Abdurrahman Süreyya", *Türkiye Diyanet Vakfı*, İslam Ansiklopedisi
- YETİŞ, Kâzım (1996), *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
- YÜCEL, Hasan Ali (1994), *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı